INDONESISCHE EN ACHTERINDISCHE TOONEEL- VOORSTELLINGEN UIT HET RÂMÂYANA

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.

Inleiding.

Evenals men in de Middelnederlandsche letterkunde van een Arthur- en een Karelcyclus spreekt, kan men ook in de Javaansche literatuur verschillende cycli onderscheiden:

- * A. De inheemsche Pañji- en Damar Wulan-cyclus.
- B. De Indische Mahâbhârata- en Râmâyana-cyclus.
- C. De Perzische Amîr Hamza-cyclus.

Het is bekend, dat de verhalen, die tot de tweede en derde categorie behooren, hoewel zij aan vreemde literaturen ontleend zijn, op Java even populair zijn als de inheemsche Pañji- en Damar Wulan-romans. Het Mahâbhârata en Râmâyana toch hebben het repertoire geleverd voor de zoo geliefde wayang purwa-voorstellingen en ook voor de wayang golek-opvoeringen, de Amîr Hamza alleen voor de laatstgenoemde. Terwijl nu reeds vele lakons, die aan het Mahâbhârata ontleend zijn, in druk verschenen zijn, is dit nog niet het geval met de Râmâyana-lakons. Wel is het eigenlijke heldendicht in verschillende bewerkingen reeds uitgegeven, o. a. de Nieuwjavaansche tekst in 1847 door Winter in het 21^e deel van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap en de Oudjavaansche in 1900 door Prof. Kern, doch eene uitgave van het Râmâyana in lakon-vorm is tot nu toe nog niet verschenen. Daarom stellen wij ons voor, hier den Jav. tekst en de Nederlandsche vertaling van de Lampahan Rama sawëg wontën Mantili dirêja mede te deelen. Deze is ontleend aan het Javaansche HS. 196 van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat ons door de Directie dier instelling met de grootste bereidwilligheid ter beschik-

king gesteld werd. Dit HS. bevat tal van lakons, die reeds door dr. Brandes in zijne verhandeling over den „Damar Wulan in lakon-vorm“¹ opgenoemd zijn.

Bovendien willen wij tevens de wayang purwa- en wayang golek-poppen (om hier dit pleonasme maar eens te bezigen), die 's Rijks Ethnographisch Museum bezit, voor zoover zij op het Rāmāyana betrekking hebben en nog niet vroeger beschreven zijn, meer algemeen bekend maken. Tevens zal nog het een en ander gezegd worden over Rāma-tooneelvoorstellingen op Bali en bij de Maleiers van Malaka, waarbij zich vanzelf eene vergelijking met de Siameesche wayang, die het Ramakien (verbastering van Rāmāyana) tot repertoire heeft, aansluit. Wij beginnen met eene vertaling van de bovengenoemde Javaansche lakon te geven. De Javaansche tekst volgt bij wijze van aangesel achter deze verhandeling.

I. JAVA.

A. Vertaling van de lakon Rama sawēg wonten Mantili dirēja, d. i. van Rama in Mantili dirēja.

I. De vorst van Mantili dirēja treedt op. Zijn patih is Ugra Banu. De vorst heet Kunṭi Jēnaka. Hij verleent juist audientie. Alle onderdanen van Mantili dirēja zijn verzameld. Raden Lēgawa en Raden Lēsmana maken ook hunne opwachting bij den vorst van Mantili dirēja. Zij willen afscheid nemen, om naar de stad Dyarawati terug te keeren. Zij kussen de voeten van hunnen vader. Vorst Kunṭi Jēnaka ontbiedt daarop zijne dochter Dewi Sinta. Als Dewi Sinta door haren vader ontboden wordt, maakt zij hare opwachting. Daarop wordt bevolen haar mede te deelen, dat haar oudere broeder afscheid neemt, om terug te keeren naar de stad Dyarawati en dat hij voornemens is, zijn vader de voeten te kussen. Nadat de vorst van Mantili dirēja dit bevolen heeft, keert hij naar zijn paleis terug. Raden Lēgawa en Raden Lēsmana gaan mede naar het paleis.

II. Daarop ziet men het vrouwenvertrek. Men is aan het praten over de verwachting, dat hare oudere zuster zal terugkeeren.

¹ Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. XXXVIII, pag. 458.

Midden in het gesprek worden zij gestoord door de komst van hare oudere zuster en Raden Lĕgawa en Raden Lĕsmana, die allen hunne opwachting maken in het paleis.

III. Ook Dewi Sinta met Sĕmar en Bagong zitten ter audientie. Als zij samen gekomen zijn, vragen zij verlof terug te gaan. Vervolgens wordt hun dit toegestaan. Sĕmar en Bagong nemen ook afscheid. Zij hebben de stad Mantili dirja reeds achter den rug.

IV. Daarop treedt de vorst van Ngalĕngka op. Hoe is zijn naam (Jav. *dasanama*)? Dasa beteekent „tien“ en nama „naam“. Hij heet Dasamuka. Hij is omringd door al zijne onderdanen. Zij spreken (er) over de Widadari's in den hemel (ten huwelijk te vragen). Zijn patih, raden Pĕrsta, is er zeer tegen. Daarop ontbiedt hij Garu langit, die in de betrekking van zwager tot den vorst van Ngalĕngka staat. Hem wordt de zorg voor het rijk Ngalĕngka toevertrouwd. Dasamuka gaat daarop weg met zijn wagenmenner. Garu langit rolt daarop zijn tong uit in het paleis van Ngalĕngka. Laat er gesproken worden van hem, die in het luchtruim is, vorst Dasamuka. Vervolgens is er een geluid. Dasamuka stijgt omhoog. Alle bergen beklimt hij. Alle asceten ¹ stoort ² hij in hunne ascese. Als zij hem weerstreven, worden zij door hem gedood. De vorst Dasamuka keert daarop terug. Als hij bij de stad komt, glijdt hij uit over de tong van Garu ³ langit. Daarop doorsteekt hij deze met een werpspies. Garu langit sterft daarop.

V. Daarna treedt Sarpa Kĕnaka op, die er geen genoegen mede neemt, dat haar man dood is. Dasamuka spreekt sussend tot haar. Sarpa Kĕnaka zwijgt daarop. De vorst Dasamuka beveelt daarop aan patih Pĕrsta: hetgeen de goden in den hemel hem ingeven, gelast hij, voor hem te zoeken ⁴. Alle asceten beveelt hij te storen. Patih Prĕsta gaat (na) het bevel (overgebracht te hebben) weg.

¹ In het HS. staat *ḥṣṇ*. Er is natuurlijk bedoeld *ḥṣṇ*.

² Aan *ḥṣṇ* is hier de beteekenis gegeven, die *ḥṣṇ* gewoonlijk heeft.

³ Hier staat Garu en eenige regels hooger Saru langit. De verwisseling is licht verklaarbaar door de groote overeenkomst der beide Javaansche letters *ḥ* en *ṣ*.

⁴ Het woord *ḥṣṇ* is door mij ingevoegd en staat niet in den Javaanschen tekst.

VI. Daarop treedt Sarpa Kěna(ka) op, die vertrekt uit de stad. Vervolgens gaat zij een grot binnen met haar zoon.

VII. Daarna treden Raden Lěgawa en Lěsmana op, met Sěmar en Bagong. Den geheelen weg over ontginnen zij rustig (het bosch). Zij houden halt op den berg Sukarajastī. Daar zien zij een dēnawa ascese verrichten, Jěnggini genaamd. De dēnawa Jěnggini wordt daarop wakker. Hij vraagt dewi Sinta (tot vrouw). Daarop strijden zij. De dēnawa Jěnggini wordt door een pijl gedood. Daarop ontginnen zij weder, terwijl zij komen op den berg Rěsi.

VIII. Laten wij spreken over het kind van Sarpa Kěnaka, dat gluiert aan de opening van de grot. Door een pijl getroffen, sterft het.

IX. Laten wij spreken over Sarpa Kěnaka, die weder terugkeert naar haar plaats ¹. Als zij ziet, dat haar kind dood is, schreeuwt zij en pruttelt. Als zij Lěsmana ziet, bijt zij hem. Raden Lěsmana spreekt haar toe. Als zij zijne woorden ² hoort, wordt Sarpa Kěnaka verliefd op hem. Vervolgens gaat zijn kris schuin omhoog, haar neus wordt getroffen en afgehouden. Daarop valt zij en vlucht weg. Lěgawa verwijderd zich vervolgens met Raden Lěsmana, Sěmar en Bagong.

X. Als zij midden in een groot bosch zijn, vraagt dewi Sinta om water. Daarop zoeken zij en vinden een groot meer, een meer dat helder en een, dat troebel is, maar daarop baden zij zich in het heldere meer. Zij worden daarop beiden apen. Daarop maken zij apengeluiden ³. Dan klimmen zij in de boomen. Vervolgens bedrijven zij den coitus ⁴ boven in den boom. Raden Lěsmana grijpt daarop een gading-bamboe en zijn gordel. De apen vallen in het troebele meer zij veranderen van gedaante, (en worden weer) zooals zij vroeger waren. Daarop werpt Lěgawa zijn semen, dat uitgestroomd is, weg, gewikkeld in een gadung-blad. Het semen en de ring worden daarop weggeworpen en door den wind voortgeblazen. Lěgawa gaat daarna weer op weg.

¹ *ṣṛṣṭṛṣṭ* staat hier voor *ṣṛṣṭṛṣṭ*

² *ṣṛ* is hier met „woorden” vertaald wegens den samenhang. Vgl. *ṣṛṣṭṛṣṭ* van *ṣṛ*

³ *ṣṛ* ontbreekt in de Javaansche woordenboeken, doch hangt zeker samen met het O.-J. wre of wrai (aap).

⁴ *ṣṛṣṭṛṣṭ* is een Oostjavaansche spelling voor *ṣṛṣṭṛṣṭ*

XI. Daarop treedt panĕmbahan Gutama op met Subali en Sugriwa en eene dochter, die dewi Ajani heet. Bĕgawan Gutama heeft een talisman, een tooverdoos (tjupu manik astagina). Subali bericht het daarop aan zijn vader. Vervolgens vraagt hij hem en Ajani bericht, dat degene, die het haar heeft gegeven hare moeder is ¹.

XII. De vrouw van bagawan Gutama wordt daarop door hem vervloekt en in een beeld veranderd. De tooverdoos wordt daarop door hem weggeworpen en valt in het heldere meer. Daarop loopen zij beiden hem achterna en springen in het water. Daardoor worden zij apen. Daarop strijden zij samen. Hunne wijze van vechten is, dat zij elkaar op den grond smakken. Als Ajani bemerkt, dat het hare broeders zijn, wascht zij hen, maar aangeraakt boven den hals worden zij apen. Daarop keeren zij samen terug en ontmoeten hun vader. Zij verhalen hem, dat zij beiden van gedaante veranderd zijn. Ajani gaat daarop ascese verrichten op den Kĕndali Sada. Subali en Sugriwa gaan naar een bidplaats(?)

XIII. Daarop treedt Dasamuka op, omringd door zijne onderdanen. Hij ontbiedt Sar(pa) Kĕnaka. Daarop komt Sarpa Kĕnaka en verklikt aan koning Dasamuka, dat men haar heeft willen verleiden en haar neus afgesneden heeft en dat haar kind omgekomen is door toedoen van Lĕgawa. Vorst Dasamuka . . . ² Daarop verwijdert hij zich, om Dewi Sinta te schaken. Ook beveelt hij het leger van Ngalĕng(ka), om op weg een hinderlaag te leggen aan de voorbijgangers. Daarop gaat hij weg.

XIV. Daarop treden Lĕgawa en Lĕsmana, dewi Sinta met Sĕmar en Bagong op. Midden in het gesprek worden zij gestoord door de komst van dĕnawa's van Ngalĕngka. Daarop gaan zij hen tegemoet en strijden. Lurah Togog strijdt met Sĕmar. Nadat hij verslagen is, vluchten de dĕnawa's.

XV. Laten wij nu spreken over een bantĕng die den weg verspert. Als Raden Lĕgawa hem ontmoet, bespringt hij hem. Daarop schiet hij hem in zijn kop, waardoor hij sterft en weer een dĕnawa wordt. Na den dood van den dĕna(wa) zet hij zijn tocht voort.

¹ Deze plaats is duister wegens de korte wijze van uitdrukken; de bedoeling is niet juist te vatten. In de Sĕrat Kaṇḍa (p. 10—11) leest men, hoe Gutama's vrouw hare dochter Añjani omkoopt met die tooverdoos, opdat zij niet aan haren vader zal zeggen, dat hare moeder overspel bedreef.

² Hier is de tekst corrupt. De woorden *ṁṁ ḍāṁṁṁṁ ḍāṁṁ* hebben geen zin.

XVI. Daarop zullen wij spreken over koning Dasamuka, die in het luchtruim is. Als hij naar beneden kijkt (en ziet), dat er een satriya voorbijgaat, verandert de wagenmenner ¹ van gedaante en wordt een gouden kidang, die heen en weer springt voor Lëgawa.

XVII. Dewi Sinta schept er behagen in, den ki(dang) te zien en noodigt haren ouderen broeder uit, hem te vangen. Daarop raadt Lëgawa het haar tot driemaal toe af, maar als zij blijft aandringen, gaan zij met hun drieën hem achterna. Lësmāna blijft achter, doch Sëmar en Bagong gaan mede met Lëgawa en achtervolgen den gouden kidang. Als hij na langen tijd niet ingehaald wordt, wordt hij geschoten. Daarop sterft hij. Als hij sterft, roept hij om Sinta. Als Dewi Sinta dit hoort en Lësmāna (aanspoort, zijnen broeder te hulp te komen ²), wil Lësmāna niet. Als zij hem beleedigt, gaat hij zijnen ouderen broeder achterna.

XVIII. Daarna zullen wij spreken over koning Dasamuka, die zich van gedaante verandert en een grijsaard wordt. Daarop nadert hij dewi Sinta. Hij doet ³, alsof hij aan dewi Sinta haar sirihdoos vraagt. Daarop geeft zij die aan hem. Als hij haar aanneemt, gaat de streep open ⁴. Daarop reikt hij haar weer over. Dan grijpt hij haar in eens en voert Sinta in het luchtruim. Als hij boven is, verandert hij zich weer in Dasamuka.

XIX. Laten wij nu spreken van raden Lëgawa. Als Lësmāna komt, keeren zij terug naar de plaats van dewi Sinta. Als zij zien, dat dewi Sinta verdwenen is, ondervraagt Lëgawa raden Lësmāna. Daarop wordt hem alles bericht. Als raden Lëgawa de woorden van zijnen jongeren broeder hoort, is hij zeer ⁵ getroffen. Daarop gaan zij beiden aan het mijmeren.

XX. Spreken wij over koning Dasamuka, die Sinta verkregen heeft. Hij is zeer verheugd (daarover). Dewi Sinta verscheurt telkens haar dodot bij iedere span. Zij strooit die onafgebroken uit

¹ In den tekst staat *၁၇၁၁* doch er is natuurlijk bedoeld *၁၇၁၁*

² Deze woorden ontbreken in den tekst, doch moeten blijkens het verband ingevuld worden.

³ In plaats van *၁၇၁၁* leze men: *၁၇၁၁*

⁴ In het voorafgaande had moeten staan, hoe Lakṣmaṇa ter bescherming een streep om Sitā trekt, voordat hij haar verlaat.

⁵ Het HS. heeft *၁၇၁၁*. In plaats hiervan leze men: *၁၇၁၁*

onderweg. Als haar dodot te kort schiet, scheurt zij haar gordel in stukjes en strooit die langs den geheelen weg.

XXI. Laten wij spreken over Lēgawa en raden Lēsmana; Sēmar en Bagong. Zij zijn allen verbijsterd in het woud.

XXII. Spreken wij over den vogel Gēṇṭayu, die van den hemel (komt), wenshende Raden Lēgawa te dienen. Als hij Dewi Sinta hoort weenen, vliegt hij op Dasamuka aan. Daarop valt hij en Dewi Sinta wordt medegevoerd door den vogel Ganṭayu. De vorst Dasamuka komt weer bij ¹ en strijdt weer met den vogel Gēṇṭayu. Daarop steekt hij hem met een werpspies. Daarna plukt hij hem. Dewi Sinta wordt hem ontveldigd en de vogel Gēṇṭayu wordt weggeslingerd; de Garuḍa weent. Daarop treden Raden Lēgawa en Lēsmana op met Sēmar en Bagong. Juist terwijl zij in gesprek zijn, worden zij gestoord door den vogel Gēṇṭayu, die voor Raden Lēgawa neervalt. Daarop ondervraagt hij den Garuḍa en deze vertelt de geheele toedracht der zaak, maar als hij bij het noemen van de woonplaats van hem, die dewi Sinta wegvoerde, gekomen is tot Ngälēng ², sterft hij.

XXIII. Raden Lēgawa is zeer teleurgesteld. Daarop maakt hij zijn gordel los en gebruikt dien als lijkkleed.

XXIV. Spreken wij nu van Girinata (Çiwa); in den hemel zijn alle goden vergaderd. Zij willen een vorstelijke lijkbaar bestijgen. Daarop wordt iemand naar Ngastina gezonden. De gezant is bēkēl Nērada. Daarna daalt hij af uit den hemel.

XXV. Nu zullen wij spreken over Raden Subali, die omringd is door al zijne ambtenaren. Midden in hun gesprek worden zij gestoord door bēṭara (Nara)da, die plotseling uit het lucht-ruim komt schieten. Daarop brengt Nērada zijn last over en stijgt daarna weer op ³ in de lucht. Subali bericht het aan zijne vrouw en vertrekt daarop.

XXVI. Spreken wij over Jaṭa sura en Mahesa sura. Daarop strijden zij en Sugriwa wordt overwonnen. Subali gaat daarop binnen en wordt er uitgeworpen. Daarop strijdt hij met Jaṭasura. Deze sterft en ook Mahesasura sterft. De grot blijft van buiten

¹ Er staat *anṅ* doch er is natuurlijk bedoeld *anṅ*

² Jaṭāyu sterft dus, voordat hij den naam Ngälēngka geheel uitgesproken heeft. Zie Sērāt Kaṇḍa, I, pag. 94.

³ In plaats van *anṅ* leze men *anṅ*

gesloten. Sugriwa keert daarna terug en bericht het aan zijne schoonzuster. Spreken wij van hem, die in de grot is, Raden Subali. Hij trapt tegen de deur van de grot. Daarop gaat deze open en hij gaat er uit. Spreken wij over god Nērada en Bēṭara Endra en Sambu. Dezen ontmoeten Subali. Daarop leeren zij hem de tooverspreuken Pañcasana, Aji Dipa en Aji Brajamusti. Vervolgens wordt hij weggezonden door Nērada. Subali keert terug.

XXVII. Nu treedt op Sēcawati, de vrouw van Subali. Midden in het gesprek worden zij gestoord door de komst van Sugriwa. Deze valt zijne schoonzuster lastig. Daarop vlucht zij weenende. Als Subali komt, strijdt hij met Sugriwa. Sugriwa wordt (op den grond) geworpen en beklemd door een kamal-boom.

XXVIII. Daarop treedt Raden Lēgawa op, met Raden Lēsmana, Sēmar en Bagong. Zij bevinden zich onder een kamal-boom. Raden Lēgawa slaapt. Sugriwa weent boven in den kamal, terwijl hij Subali beschimpt. Als zijne tranen vallen op de borst van Raden Lēgawa, schrikt deze en schiet in den kamal-boom. Sugriwa vertoont zich en wordt gelast naar beneden te komen ¹. Vervolgens ondervraagd wordende, zegt Sugriwa (het) aan Raden Lēgawa. Deze vraagt naar de ligging van Lēngka. Sugriwa zegt het niet te weten. Sugriwa verzoekt hem, Subali te dooden, maar hij wil niet. Sugriwa neemt afscheid en gaat naar Ngastina.

XXIX. Spreken wij van Raden Subali. De uitdaging van Sugriwa hoorende, raadt hij het hem af. Sugriwa valt hem daarop aan. Sugriwa wordt (op den grond) geworpen en valt neer voor Raden Lēgawa. Daarop vraagt hij hem om hulp, om Subali te dooden. Lēgawa gelast Sugriwa, nog eens te strijden met Subali. Daarop strijden zij ². Midden in het gevecht wordt Subali door een pijl getroffen, in de borst gewond en valt. Sugriwa is verheugd. De vrouw van Subali weent. Lēgawa en Lēsmana gaan naar hen toe en ondervragen Subali. Deze verhaalt alles en vertrouwt hun zijnen nog ongebooren zoon toe. Daarop sterft Subali. Lēgawa is getroffen. Daarop wordt hij uitgenoodigd, vorst van Ngastina te worden. Lēgawa wil niet en gaat op weg.

¹ Er staat *ḥḥḥḥ* doch bedoeld is *ḥḥḥḥ*

² Hier is in het HS. een hiaat.

XXX. Spreken wij nu van koning Dasamuka, die uit het luchtruim komt. Daarop gaat hij naar de pagëlaran, waar al zijne onderdanen vergaderd zijn. De vorst gelast den patih Prës̥ṭa op zijne hoede te zijn en om een middel te zoeken, ten einde dewi Sinta te bevredigen. Daarop treedt (Batarā) Guru in den hemel op. Alle guru's zijn verzameld, om te vragen, wat de oorzaak is van de landplaag. Nērada zegt alles. Guru vraagt aan Nērada. Nērada neemt daarop een gaḍung ila-ila (soort van vrucht) en verandert die door concentreering van gedachten in een aap. Guru gelast daarop aan alle goden, om door concentreering van gedachten apen te scheppen. Guru gelast Nērada daarop, alle apen te geleiden. Guru vertrekt en zij gaan uiteen.

XXXI. Daarna treden op Lēgawa, Lēsmana, Sugriwa, Sēmar en Bagong. Zij ontginnen het woord Pañcawati. Midden in het gesprek worden zij gestoord door de komst van vele apen. Nērada ontmoet Lēgawa en schenkt hem de apen, de koninklijke heerschappij en den naam van koning Rama. Nērada keert daarop naar den hemel terug. Koning Rama ontbiedt alle apen. Zij zijn alle bijeen en huldigen hem. Daarop beveelt hij hun, een paleis te bouwen. Het is in één dag voltooid. Spreken wij van de vrouw van Subali. Deze heeft een zoon, die door bēṭara Rama als kind aangenomen wordt, onder den naam van Anggada. Hij wordt gelast, in Andong sari te wonen. Bēṭara Rama beveelt daarop, Sinta te zoeken. Sugriwa brengt dit bevel aan alle apen over. Daarop vertrekken zij, Sinta zoekende. Anggada gaat op weg en koning Rama vertrekt.

XXXII. Nu treedt Añjani op, op den Kēṇḍali sada met Hanoman. Deze vraagt naar zijnen vader, waarop zij het hem mededeelt. Hij neemt afscheid, om naar den hemel te gaan. Daarop ontmoet hij den bewaker van de poort en zij strijden. De poortwachter wordt overwonnen. Daarop zegt hij het aan Guru. Daarna ontmoet Hanoman Guru en deze zegt hem, dat hij naar Pañca dēṇḍa moet gaan. Daarop vertrekt Hanoman naar Pañca dēṇḍa. Daarop ontmoet hij de apen in Pañcawati. Zij onderfragen elkaar en strijden daarop. Hanoman overwint. Daarop strijdt hij met Anggada, waarop Hanoman weder overwint. Als dit aan Sugriwa bericht wordt, ontbiedt deze hem. Vervolgens ontmoet hij Sugriwa en wordt door hem ondervraagd. Hanoman vertelt daarop alles. Daarna wordt hij tot grassnijder gemaakt.

XXXIII. Nu treedt bēṭara Rama op, die audientie verleent.

Patih Sugriwa met al zijne makkers maakt zijne opwachting. Men beraadslaagt over hen, die Sinta zoeken. Na eenigen tijd ziet hij Hanoman en ondervraagt hem, waarop deze alles mededeelt. Daarop gaat men uiteen.

XXXIV. Nu treedt Dasamuka op, door al zijne onderdanen omstuwde. Hij ontbiedt Kumbakerna. Deze dwarsboomt hem, waarop hij door Dasamuka wordt weggezonden. Daarna verwijderd hij zich en verricht ascese op het gebergte. Daarop doet hij Wibisana een voorstel en ook deze verzet zich tegen hem. Dasamuka gaat daarop terug. Zij, die hunne opwachting maken, gaan naar huis. Wibisana gaat naar zijnen ouderen broeder. Deze is vertoorned en smijt hem op den grond, zoodat al zijne beenderen gekneusd ¹ worden. Daarop gelast hij, hem te verbannen naar het gebergte.

XXXV. Nu treedt bĕtara Rama op, audientie verleende. Hanoman wordt ontboden. Na bevolen te zijn, gaat hij naar den berg met zijne moeder, aan wie hij het mededeelt. Daarop maakt hij weder zijne opwachting bij koning Rama. Daarop wordt hij naar Ngalĕngka gezonden, waarbij hem een ring meegegeven wordt. Hij vertrekt.

XXXVI. Spreken wij van Kaṭĕksih en Kaṭĕksa. Zij liggen in een hinderlaag op een viersprong. Midden in hun gesprek worden zij gestoord door Togog, die iets komt mededeelen. Kaṭĕksih houdt het hoofd achterover en den mond open. Hanoman geraakt daarop in den muil van den buta. Hij trapt hem, waardoor de buta sterft. Daarop strijdt hij met Kaṭĕksa. Deze sterft, waarop Hanoman verder gaat.

XXXVII. Spreken wij van Sinta en Trijaṭa. Zij wordt gelast, Dasamuka te ontmoeten, om uitstel te verzoeken en het hoofd van koning Rama en van zijnen jongeren broeder te eischen. Daarna zal zij Dasamuka ontmoeten. Deze is verheugd. Daarop ontbiedt hij Sĕngkali en Sĕngkala. Zij worden gedood en hunne hoofden aangeboden door de dienaressen.

XXXVIII. Daarop treedt Sinta op. Midden in het gesprek wordt zij gestoord door de komst van haar, die de hoofden brengen. Daarop worden zij aan Sinta aangeboden. Zij bekijkt ze aandachtig. Daarop gelast zij Trijaṭa, om hen, die op weg zijn, te gaan zoeken. Trijaṭa vertrekt, langs het water. De ĕmbans wachten allen op haar op den weg.

¹ Eigenlijk staat er: „gebroken”, doch dit is onmogelijk met het oog op het verdere verhaal.

XXXIX. Daarop ontmoet zij Hanoman en ondervraagt hem. Daarop verhaalt hij haar zijn geheelen tocht. Zij neemt hem mede naar de poort. Deze wordt bewaakt door Sarpa kēnaka en Krama daya. Trijaṭa ontmoet hen en verschijnt voor Sinta. Hanoman wordt ontboden ¹. Als hij Sinta ontmoet, verhaalt hij haar alles. Daarop wordt hij besprongen door Sarpa kēnaka. Hanoman gaat mede en wordt gebonden en aan Dasamuka aangeboden.

XL. Nu treedt Dasamuka op. Midden in het gesprek wordt hij gestoord door Togog, die komt berichten, dat Kaṭēksih en Kaṭēksa gedood zijn in een gevecht met Hanoman. Daarop komt Sarpa kēnaka Hanoman gebonden aanbieden. Deze gaat gebonden op dezelfde rij naast hem zitten. Als Dasamuka dit ziet, wordt hij vertoornd en gelast, hem te dooden, maar hij sterft niet. Daarop wordt hij in brand gestoken. Daarna vliegt hij omhoog en alle huizen van Ngalēngka raken in brand. Hanoman gaat daarna op weg. Op den berg Suka rini is iemand, die weent. Hij gaat er naar toe en ondervraagt hem. Wibisana verhaalt alles. Hanoman wordt daarop gebeten door een buta, die de wacht houdt. Daarop strijden zij en de buta sneuvelt. Hij neemt Wibisana mede en hij wordt gedragen door Sēmar en Bagong. Wibisana vertrekt.

XLI. Daarna treedt Rama op met geheel zijn gevolg. Midden in het gesprek worden zij gestoord door Hanoman, die van Ngalēngka komt. Hij verhaalt alles wat hij ondervonden heeft. Rama beveelt daarop Sugriwa, dadelijk tegen Ngalēngka op te rukken. Daarop vertrekt men, doch blijft staan, weerhouden door de zee. Rama verdiept zich daarop in gebed.

XLII. Nu treedt Guru op, omstuwed door alle goden. Nērada wordt gezonden, om hem, die vurig bidt, te ondervragen. Nērada vertrekt daarop.

XLIII. Dan treedt Rama weer op. Nērada vindt hem en Rama vertelt hem alles. Nērada neemt afscheid en keert terug naar Guru. Daarop verhaalt hij alles. Guru geeft hem daarop een wapen. Nērada vertrekt vervolgens weder naar de aarde. Rama vindende, geeft hij hem het wapen, dat hij aanneemt. Nērada stijgt daarna op en keert terug. Rama schiet vervolgens in de zee, die uitdroogt. Spreken wij van god Baruṇa, die de

¹ In plaats van अं अं नं leze men अं अं नं

diepte der zee bewaakt. Als hij den wensch van koning Rama verneemt, komt hij koning Rama opzoeken. Hij verhaalt alles. Rama gelast Baruṇa daarop, terug te keeren. Baruṇa keert terug. Koning Rama beveelt Sugriwa, de zee te overbruggen. Alle apen werken aan de brug, maar Anggada twist dikwijls met Hanoman. Bergen worden als materiaal voor de brug gebruikt.

XLIV. Vervolgens spreken wij van dewi Sinta. Zij zendt een bode naar de brug. Degene, die op weg gaat is Trijaṭa. Zij vertrekt vervolgens.

XLV. Spreken wij nu weder van Rama, die door eene menigte omstuwd is. Hij wordt gestoord door den komst van Trijaṭa. Zij komt bij koning Rama. Haar wordt alles bericht. Vervolgens wordt zij gelast terug te keeren. Wibisana wordt door Hanoman ontboden¹. Wibisana komt bij Trijaṭa. Zij neemt daarop afscheid en keert terug naar Ngalēngka. Daarop komt zij bij Sinta en verhaalt alles wat haar overkomen is.

XLVI. Spreken wij nu van het optreden van Dasamuka op den berg Gambiralaya, omstuwd door zijne onderdanen. Daarop ontbiedt hij duikers, om Rama te verspieden; Bajul Sēngara en Yuyu rumpung vertrekken daarop.

XLVII. Nu treedt koning Rama op. Hij spelevaart op zee met Lēsmana. Als hij midden in de zee is, wordt de brug vernield door Bajul Sēngara. Koning Rama wordt door het water medegevoerd. Anggada wil hem helpen, doch kan niet. Daarop helpt Hanoman hem. Rama ontbiedt Nilasraba en gelast hem, in de zee te gaan. Daarop strijden zij en Bajul Sēngara sneuvelt. Yuyu rumpung wordt gebonden. Door Rama los gelaten, keert Yuyu Rumpung terug naar Ngalēngka.

XLVIII. Daarna treedt Dasamuka op, teruggekeerd van het gebergte. Hij verleent eene drukbezochte audientie op de pagē-laran. Midden in het gesprek wordt hij gestoord door Togog, die komt berichten, dat zijn tocht mislukt is. Als hij zijne woorden hoort, is Dasamuka vertoornd. Prahasta krijgt bevel, om op te trekken naar de brug. Pragalba en Prakēmpa gaan mede. Het teeken tot vertrek (wordt gegeven). Dasamuka af.

XLIX. Spreken wij over het optreden van Rama met al zijn gevolg. Midden in het gesprek wordt hij gestoord door hen, die de grenzen bewaken. Zij komen berichten, dat het leger van

¹ Letterlijk staat in den tekst: „Wibisana Hanoman die ontbiedt”, doch uit het verband blijkt, dat het bovenstaande bedoeld is.

Ngalēṅka (in aantocht is) ¹. Rama beveelt Sugriwa, het teeken tot het vertrek te laten geven. Zij ontmoeten en raken slaags met de voorhoede (der buta's). De apen worden overwonnen. Bali (en?) Wisata komen te hulp en daarop strijdt men (weder). Het buta-leger (wordt verslagen). (Pra)kēmpa komt te hulp. Daarop strijdt men en Prakēmpa sneuvelt. Pragalba trekt ten strijde. Wisata (en?) Bali worden verslagen. Kumbali en Pralamba treden vooruit. Janula en Cocak Rawun treden vooruit. Prahasta strijdt daarop met Anggada, die overwonnen wordt. Ook Sugriwa wordt overwonnen. Daarop strijdt hij met Anila en Prahasta sneuvelt, verpletterd door een berg. Het leger van koning Rama trekt vooruit. Daarna allen af.

L. Spreken wij nu over het optreden van Dasamuka. Midden in het gesprek wordt hij gestoord door de komst van Togog, die bericht, dat Prahasta gesneuveld is. Dasamuka is vertoornd en wil daarop naar het gebergte gaan, om (Kumbakarna) te wekken en laat allerlei olifanten, buffels, kidang's en herten slachten, waarop hij naar het gebergte gaat. Kumbakarna wordt gewekt, daarop ontwaakt hij. Kumbakarna wordt uitgenoodigd, met Dasamuka te eten. Als hem een voorstel gedaan wordt, weigert Kumbakarna. Dasamuka is vertoornd. Kumbakarna vertrekt daarop met Sarpa kēnaka en Kramadaya. Daarop vertrekken zij.

LI. Spreken wij nu over het optreden van Rama, die een druk bezochte audientie verleent. Midden in het gesprek wordt men gestoord door opschudding buiten, (omdat) het leger van Ngalēṅka komt. Sugriwa krijgt bevel, zich gereed te maken en gaat daarop den vijand tegemoet. Daarna raakt men slaags. Kramadēti sneuvelt door de hand van Kumbali. Kramadaya strijdt met Cocak rawun en den aap Jēmbawan. Kramadaya sneuvelt. Sarpa kēnaka strijdt met Anala en sneuvelt. Kumbakarna treedt vooruit en strijdt met Bē.... Alle (apen) worden verslagen. Sugriwa treedt vooruit, doch kan het niet volhouden. Spreken wij van Hanoman..... boven. Als hij dit bemerkt, treedt Sugriwa vooruit, gevolgd door Anggada. Vervolgens..... Daarna grijpt hij de ooren van Kumbakarna en scheurt ze beide tegelijk in. Sugriwa vlucht en biedt de ooren aan Rama aan.

¹ De rand van deze bladzijde is afgescheurd, waardoor hier telkens woorden ontbreken, die ik, voor zoover het verband toelaat, tusschen haakjes ingevuld heb.

Als Wibisana dit ziet, krijgt hij tranen in de oogen. Vervolgens wordt gelast, ze weg te werpen en zij worden in zee geworpen. Rama gelast daarop Lësmana en Wibisana ten strijde te trekken tegen Kumbakarna. Kumbakarna wordt door hen beschoten en beide zijne handen worden tegelijk getroffen. De tweede maal worden zijne beide voeten tegelijk getroffen. Vervolgens wordt zijn hals getroffen. Kumbakarna sneuvelt. Lësmana maakt daarop zijne opwachting bij Rama.¹

LII. Vervolgens treedt Guru op. Alle (goden) zijn verzameld. Nërada wordt gezonden, om zijn misnoegen aan Rama over te brengen. Daarop gaat hij en komt bij Rama. Nërada neemt daarop afscheid en keert terug.

LIII. Spreken wij nu over het optreden van Dasamuka. Alle (buta's) zijn vergaderd. Midden in het gesprek wordt men gestoord door de komst van Togog, die bericht, dat Kumbakarna gesneuveld is. Dasamuka is hevig vertoornd. Daarop (wil) hij zelf uittrekken, (doch) zijne zonen staan dit niet toe. Daarna gelast hij 't Jaya Indrajit met zijne broeders. Daarop vertrekken zij. Als zij komen aan den oever van het water, houden zij halt en verlustigen zich. Indrajit gaat daarop heimelijk naar het leger (van Rama). Onder weg ontmoet Sambu hem. Zij ondervragen elkan- der. Als hij vernomen heeft (wie Indrajit is), geeft (Sambu) hem een wapen en Indrajit neemt het aan. Daarop schiet hij er mede (boven) het leger. Allen sneuvelen. Indrajit gaat daarop naar de plaats van Rama. Hij ziet, dat Rama nog zit met Lësmana. Hanoman en Anila zijn nog buiten. Rama ver- neemt daarop, dat al zijne onderdanen gesneuveld zijn. Daarop ontbiedt hij Hanoman. Lësmana is het, die Hanoman ont- biedt. Hij komt en wordt daarop gelast, het kruid lajona te zoeken op den Yitmagiri. Hanoman vertrekt naar den berg Yitmagiri. Daarop trekt hij den geheelen berg uit en biedt hem aan Rama aan. Daarop neemt Rama hem. Als het geneesmiddel toegediend wordt, worden zij allen weer levend. Daarna geeft men het teeken, om op te trekken tegen den vijand in Ngalëngka.

LIV. Spreken wij van raden Indrajit. Hij verlustigt zich op zijn gemak met zijne broeders. Midden in het vermaak, hoort hij een donderend geschreeuw en geweerschoten (!). Daarop wordt het

¹ De strijd van Kumbhakarna met Hanûman en Sugriwa is volgens eene Bal. afbeelding voorgesteld in plaat V.

teeken tot den opmarsch gegeven en men raakt slaags. Kumbali bestrijdt Trikaya. Kumbali wordt overwonnen. Jaya Anggada trekt ten strijde tegen Trikaya en Triwaneh. Trikaya en Triwaneh sneuvelen beiden tegelijk. Waradewa trekt ten strijde tegen Anggada. Waradewa wordt overwonnen. Dewatantaka komt te hulp en strijdt met Anggada. Dewatantaka sneuvelt. Megananda valt hem van boven aan. Op Anggada neerschietende, werpt hij hem neer. Hij valt neer vóór Rama. Anila trekt ten strijde tegen Megananda. Anila wordt overwonnen. Hanoman bemerkt, dat Anila overwonnen is. Daarop schiet hij op hem neer van boven. Megananda wordt door de beide personen bestegen. Daarop wordt Megananda gewurgd en sneuvelt hij. Trisirah trekt ten strijde tegen Anila. Daarop werpt deze een berg op hem, waardoor Trisirah omkomt. Hanoman trekt ten strijde tegen Indrajit. Hevig is hun (strijd ¹). Indrajit doet vuur komen. Hanoman doet regen komen. Indrajit doet wurmen ontstaan, waarop Hanoman talingen doet ontstaan. Indrajit sneuvelt daarop. Hanoman maakt daarop zijne opwachting bij Rama. Allen verlustigen zich.

LV. Daarop trekt Dasamuka zelf uit. Niet lang daarna komt Togog berichten, dat al zijne zonen gesneuveld zijn. Dasamuka is hevig vertoornd. Daarop trekt hij op tegen het leger (van Rama) en strijdt met de apen. Rama gelast daarop al zijne krijgslieden (hem te bestrijden). Al zijne krijgslieden worden overwonnen. Daarop beveelt hij Hanoman, ten strijde te trekken tegen Dasamuka. Met Lësmāna trekt hij ten strijde. Dasamuka wordt daarop beschoten, maar tengevolge van de taaiheid van zijn huid, buigen de punten der pijlen krom. Lësmāna wordt overwonnen in den strijd. Hanoman treedt vooruit en werpt een berg op hem, doch Dasamuka staat pal. Hanoman wordt op den grond geworpen. Hanoman keert weer terug. Terwijl zij nog hevig aan het vechten zijn, trekt Rama ten strijde tegen Dasamuka. Hij grijpt Dasamuka en werpt hem neder, terwijl hij hem treft (?) met den pijl Nēracabala. Dasamuka wordt getroffen en zijn hals afgesneden. Zijn hoofd wordt aangeboden. Rama beveelt Hanoman, om een berg op Dasamuka te werpen. Hanoman rukt daarop den berg Siyēm uit. Zijn romp wordt voortgesleept door Hanoman, en in zee geslingerd en vervolgens werpt hij er een berg op. Hij

¹ Het woord ontbreekt in den tekst, maar is uit het verband licht te raden.

is niet dood en niet levend, doch hij kreunt voortdurend. Rama keert daarop terug naar zijn *pasanggrahan*. Daarop verlustigen allen zich. Rama kruist de armen over de borst, gaat op één been staan en sluit de negen openingen. Rama gaat daarop naar den hemel en komt bij Guru. Rama verhaalt alles aan Guru. Zij sluiten een overeenkomst. Daarop hoort Guru hem aan en beveelt Rama terug te keeren. Rama keert terug naar de aarde. Als hij op de aarde komt, zijn allen nog bezig, zich te vermaken. Daarop gaan zij naar de *pagĕlaran*, waar allen hunne opwachting maken. Daarop gaan zij uiteen en hij ontmoet weder dewi Sinta. Dewi Sinta's hoofd wordt daarop gewasschen en zij verwisselt van kleederen, terwijl zij een zeer kostbaar gewaad aantrekt. Daarop vermaken zij zich en keeren weer terug naar *Pañcawati*.

B. Analyse van den lakon en vergelijking met andere Javaansche en Maleische teksten.

Thans willen wij bovenstaanden lakon kritisch onderzoeken, wat den inhoud betreft, en zien, met welke der tot nu toe bekende teksten de meeste overeenstemming op te merken is. Hiertoe stonden ons de volgende werken ten dienste:

1° Het Oudjavaansche *Râmâyana*, uitgegeven door Prof. Kern (Nijhoff, 1900).

2° Eene Nieuwjavaansche uitgave van hetzelfde gedicht door Winter (Verh. Bat. Gen. XXI).

3° De Maleische *Sĕri Rama*, in proza uitgegeven door Roorda van Eysinga (Amsterdam, 1843).

4° Eene geheel andere redactie, uitgegeven door Maxwell (Journ. Str. Br. R. A. S. 1886. June).

5° De *Sĕrat kapĕla ning ringgit purwa*, Cod. 645 uit het legaat van der Tuuk. Uittreksels uit dit HS. geeft dr. Brandes in zijne Beschrijving der Javaansche, Balineesche en Sasaksche handschriften van dr. van der Tuuk, Batavia, 1901, I. p. 129—132 sub n° 163, waar echter niets over den inhoud gezegd wordt.

Gemakshalve hebben wij in de bovenstaande vertaling de verschillende tooneelen van Romeinsche cijfers voorzien.

Beginnen wij met het eerste tooneel. Dit verplaatst ons onmiddellijk in *Mantili dirĕja*¹, eene verbastering van het Indische *Mithilādhirājya*. Van de geboorte van *Râma* en zijne broeders.

¹ Ook in Winter's uitgave van het N. Jav. gedicht luidt deze naam *Mantili* (bv. p. 23, r. 4—5, 7), ook wel *Mantili diraja* (bv. p. 23, r. 3 v. o.)

zijn huwelijk met Sîtâ, wier hand hij verwerft door het spannen van een boog, enz. wordt hier dus niet gesproken, doch hier wordt ondersteld, dat hij reeds met Sîtâ gehuwd is.

De naam van den vorst, Kunṭi Jēnaka, is zeker gevormd naar analogie van Kunṭiboja, zooals Kunṭi's vader of pleegvader heet, doch in dit geval heeft de voorvoeging van Kunṭi in het geheel geen beteekenis.

Lēgawa is de naam, dien Râma in het eerste deel van dezen lakon draagt. Het is eene verbastering van Skr. Râghawa, d. i. afstammeling van Raghu, zooals Râma o. a. in het O. Jav. Râmâyana zeer dikwijls genoemd wordt, naast Raghu-putra, Raghusuta, Raghutanaya enz. De laatste namen zijn natuurlijk onjuist, want Râma is de kleinzoon, doch niet de zoon van Raghu. De andere naamsverbasteringen in dit tooneel (Jēnaka = Skr. Janaka, Dyarawati = Skr. Dwârawatî, Sinta = Skr. Sîtâ en Lēsmana = Skr. Lakṣmaṇa) zijn te gewoon, om er hier langer bij stil te staan.

Dit tooneel beantwoordt aan pag. 4—5 van Winter's inhoudsopgave of pag. *man* vlg. van den tekst. In het O. Jav. gedicht wordt Mithilâ genoemd in vers 53 en 61 van sarga II.

De naam van den patih Ugrabanu komt daar niet in voor, doch Janaka wel, n.l. sarga II, vers 49, 56, 58, 60 en 61, V, 27 en 48, enz. Zeer dikwijls heet Sîtâ daar Janakâtmajâ, Janakaputrî, Janakasutâ en Jânakî, d. i. Janaka's dochter. In de beide Javaansche gedichten is, in navolging van het Indische epos, Ayodhyâ de residentie van Râma's vader, terwijl in dezen lakon Dyarawati daarvoor in de plaats treedt. Dit is echter de residentie van Kṛṣṇa. In de Maleische hikâyat Sri Rama (pag. 18 R. v. E.) is ook sprake van دراتي فرّا d. i. Darawati pura. Dit is daarom merkwaardig, omdat ook in 't vervolg telkens zal blijken, dat de inhoud van den lakon veel meer overeenkomst vertoont met de Maleische dan met de Javaansche uitgegeven redacties. Het is trouwens bekend, dat de Rama kēling de bron is van de Javaansche Rama-lakon's en daar ook de Maleische Sri Rama tal van Tamil-eigennamen bevat (o. a. Bibusanam, Mahamêruparwadam en Surapandaki = Tamil Curpanagei, waarin de *c* als *s* wordt uitgesproken, enz.), zooals ik elders reeds mededeelde¹, is het waarschijnlijk, dat beide

¹ B. T. L. Vk. 6^e volgr. VI pag. 66 en Catalogus der Mal. en Sund. HSS. pag. 46.

redacties van een Zuidindischen (Dekhanschen) bron afstammen.

Vierde tooneel. Përsta is eene verbastering van het Indische Prahasta, zooals hij later in dezen lakon dan ook genoemd wordt.

Het verhaal van Râwana's zwager, die met zijn tong het rijk bewaakt, komt ook voor in de hikâyat Sri Râma (p. 59 R. v. E.), doch hij heet daar برت سيغا. In de Javaansche uitgegeven gedichten komt deze zwager evenmin als in het Indische epos voor, doch daarentegen wel in de Sêrat kaṇḍa ningringgit purwa (p. 2—4), onder den naam Wagrasinga¹.

Vijfde tooneel. Sarpa kēnaka is de gewone Javaansche verbastering van het Indische Çârpaṇakhâ. In de Maleische hikâyat (p. 59) is haar naam nog erger verbasterd tot سور فنداكي, hetgeen, zooals wij boven zagen, aan het Tamil ontleend is.

Zevende tooneel. De dēnawa Jēnggini komt in het Maleische verhaal voor, waar hij جگین heet (p. 25 en 27), doch in een ander verband. Zij wordt n.l. door Râma gedood, voordat deze naar de residentie van Sîtâ's vader trekt. In de Javaansche Sêrat kaṇḍa (cod. 645 uit het leg. v. d. Tuuk) wordt zij ook genoemd (I pag. 148—149), doch in de editie van Winter komt haar naam niet voor, evenmin in het Oudindische epos.

Rēsi is eene verbastering van het Indische R̥ṣyamûka, zooals deze berg ook in het O. Jav. gedicht heet (Sarga VI, vers 86, 129, 130, 133, 134, 135 enz.) In het N. Jav. is de naam verbasterd tot Rēksamuka (zie Winter's inhoudsopgave pag. 12).

Achtste tooneel. Van den zoon van Çârpaṇakhâ wordt niet gesproken in de Indische en Javaansche uitgegeven gedichten, doch wel in de Sêrat Kaṇḍa, pag. 4 en 72 en in de Maleische hikâyat (pag. 59, 61, 63 en 85), waar hij د رسيغا heet. Hij wordt daar bij ongeluk door Laksamana gedood, omdat deze de scherpte van het uit den hemel nedergedaalde zwaard Tjandrawali aan een bamboestruik beproeft, waarin toevalligerwijze Dursasinga ascese verricht, ten einde den dood van zijn vader Bagrasinga op Râwana te wreken.

Negende tooneel. De ontmoeting van Lakṣmaṇa met Çârpaṇakhâ en hare verminking maken een integreerend deel van alle redacties uit, daar dit de aanleiding is tot het schaken van Sîtâ door Râwana. In Winter's inhoudsopgave van het N. Jav. gedicht

¹ Denzelfden naam draagt hij in den Arjuna Sasrabahu (cod. 3427L uit het leg. Warn. pag. 2). Hij is daar de patih van Prakēmpa.

vindt men deze episode op pag. 7 medegedeeld. Vgl. pag. 7 vlg. van den tekst en pag. 87—88 van de Maleische Sri Rama.

Tiende tooneel. De tijdelijke verandering van Râma en Sîtâ in apen, om daardoor Hanûmân's apengedaante te verklaren en trouwens de geheele voorstelling van Hanûmân als zoon van Râma komt noch in het Indische noch in de Javaansche uitgegeven gedichten voor, doch wel in de Sêrat Kaṇḍa en in de beide Maleische redacties. Vgl. Maxwell's inhoudsopgave van de door hem uitgegeven redactie, l. c. pag. 98—99. Vgl. pag. 1. vgl. van den tekst. Hier is de voorstelling bijna evenals in de lakon, doch in de Sêrat Kaṇḍa en in de editie van Roorda van Eysinga (pag. 78) wordt Hanûmân voorgesteld als een zoon van Râma en de door hare moeder in een visch veranderde Añjani. In de N. Jav. editie is Hanûmân de zoon van Añjani en de neef van Sugrîwa en Subali. Toch heet hij daar ook Bayusuta, d. i. de zoon van den Windgod. Zie Winter's inhoudsopgave, pag. 12. Ook in den Ramakëling is Añjani de moeder van Hanûmân (Van der Tuuk, Kawi-Bal. Woordenboek, s. v. añjani en Sêrat Kaṇḍa ning ringgit purwa, cod. 645 v. d. T. pag. 111 of Zang XXXV, vers 1 vlg.).

Twaalfde tooneel. De verandering van Sugrîwa en Subali in apen komt ook voor in de Maleische hikâyat (pag. 77 R. v. E) en in de Sêrat Kaṇḍa (pag. 12), maar wordt daar voorgesteld als een gevolg van Gotama's vloek. De naamswijziging Subali, in plaats van het Indische Bâlî, zooals hij zoowel in het Indische als in het O. Jav. gedicht heet (Sarga VI, vers 145 vlg.), is waarschijnlijk geschied, om zijnen naam met dien van zijnen broeder in overeenstemming te brengen. In de Maleische editie heet hij steeds بلي. Hunne zuster, die daar dewi Añjani heet (pag. 76 en 78 R. v. E.) komt in de Indische en O. Javaansche gedichten niet voor.

Zestiende en volgende tooneelen. De schaking van Sîtâ door Râwapa komt in hoofdzaak overeen met de voorstelling in de Indische, Javaansche en Maleische redacties.

Twee en twintigste tooneel. Gēṇṭayu is eene verbastering van Jaṭāyu, zooals deze vogel in het Indische en in het O. Jav. gedicht heet (Sarga VI, vers 15 vgl.). Zie ook Winter's inhoudsopgave pag. 10. In de Maleische hikâyat is zijn naam verbasterd tot Jañtayu (p. 97—100 en p. 103—104 R. v. E.), terwijl in de Sêrat kaṇḍa (pag. 85 vlg.) zijn naam, evenals hier, Gēṇṭayu luidt. Hoe zich de Balineezzen dezen strijd van Râwapa en Jaṭāyu voorstellen, blijkt uit plaat IV.

Twee en dertigste tooneel. Typisch Javaansch is het slot, waar verhaald wordt, dat Hanûmân door Sugrîwa tot pëngarit (grassnijder) gemaakt wordt. Dit herinnert aan den Damar Wulan-roman, waar de held ook als grassnijder bij zijnen oom, den patih Logënder, in dienst treedt.

Vier en dertigste tooneel. De twist tusschen Râwâna en Wibhîṣaṇa en de verwijdering van W. worden hier vóór Hanûmân's komst in Langkâ gesteld, terwijl zij in alle andere redacties, de Javaansche en Maleische zoowel als de Indische, daarna plaats hebben. In de Maleische Sri Râma b.v. wordt Hanûmân's zending op pag. 130 tot p. 135, doch Wibhîṣaṇa's verbanning eerst op pag. 144 verhaald; in de inhoudsopgave van Winter vindt men de beide feiten resp. op pag. 14—17 en op p. 18 verhaald en in de Sêrat kaṇḍa ning ringgit purwa resp. op pag. 117—133 en op pag. 190.

Zes en dertigste tooneel. De beide reuzen heeten in de N. Jav. redactie van Winter Kaṭakini en Wikaṭaksini (pag. 15 van de inhoudsopgave). In het O. Jav. Râmâyaṇa is het eene reuzin Dâkiṇi (Sarga VIII, vers 5 en 7) en eene reuzin Wikaṭākṣiṇi (vers 18 vgl. van denzelfden sarga). De laatste heet in den Ram. Sas. Kataksini.

Zeven en dertigste tooneel. Trijaṭā is reeds in het O. Jav. Râmâyaṇa de naam van Wibhîṣaṇa's dochter, die in het Indische origineel Sujaṭā heet. In de Maleische hikâyat wordt zij Sërijati, in den Rama Sasak Srijata genoemd.

De list van Râwâna, die de hoofden van twee jongelieden aan Sîtâ aanbiedt, zeggende, dat zij van Râma en Lakṣmaṇa zijn, is hier ook weder veel te vroeg gesteld. Dit geschiedt eerst even voordat het apenleger en dat der reuzen met elkaar handgemeen worden. In de Maleische hikâyat heeten de onthoofde jongelingen Kâla sêkti en فروا شكال (pag. 141). In het O. Jav. gedicht (XVII, 4) wordt slechts gezegd, dat Râwâna eene bedriegelijke nabootsing van Râma's en Lakṣmaṇa's hoofden maakt: Mâyâ gaway nira cëngël naranâtha Râma, lâwan cëngël prawara lakṣmaṇa çuddha śākṣât, zonder meer. In de N. Jav. redactie (p. 306) wordt wel gezegd, dat twee gevangen prinsen onthoofd worden, doch hunne namen worden niet genoemd. In de Sêrat kaṇḍa ning ringgit purwa echter heeten zij Sêkala en Kalasasra (Cod. 645 van der Tuuk, I, pag. 167 of zang LVIII, vers 45).

Acht en dertigste tooneel. Hier zijn slechts flauwe sporen

overgebleven van het verhaal van Hanûmân's zending naar Langkâ, zijne verwoesting van Râwāṇa's tuin en zijn strijd met de râkṣasa's, waarbij hij zich eindelijk door Indrajit laat binden (vgl. Winter's editie, pag. 270v). Van Ćârpaṇakhâ is hierbij in geen der redacties sprake.

Zes en veertigste tooneel. Dat de beide duikers niet in de Indische en O. Jav. redacties van het gedicht voorkomen, blijkt reeds uit hunne on-indische namen. De persoon Yuyu rumpung is in de Maleische hikâyat (p. 143 R. v. E.) tot een kĕtam (kreeft) geworden en evenzoo in de Sĕrat Kaṇḍa (p. 183). Hij treedt, evenals de bovengenoemde Wikaṭâkṣiṇî in den wayang gĕdog en de topeng in het gevolg van den Kĕlana op, zooals blijkt uit het hem voorstellende masker, dat ik elders beschreven heb ¹.

Negen en veertigste tooneel. De strijd tusschen Prahasta en het apenleger wordt in het O. Jav. gedicht zeer uitvoerig beschreven (Sarga XXI, vers 199—247). Ook daar is het Nĭla, die hem doodt. In Winter's editie van het N. Javaansche gedicht vindt men zijn strijd met het apenleger p. 6m6 vlg. en in de Sĕrat kaṇḍa p. 222 of zang LXX.

Vijftigste tooneel. In alle Indische, Javaansche en Maleische redacties geschiedt het wekken van Kumbhakarna met de grootste moeite en gelukt het eerst na vele vergeefsche pogingen. Deze episode van het O. Jav. Râmâyana is door mij in tekst en vertaling medegedeeld en vergeleken met de overeenkomstige plaatsen in het Indische, N. Jav. en Maleische verhaal (Bijdr. T. L. en Vk. 1899, pag. 59 sq.). Sarpa kanaka en Krama daya zijn in dit verband verkeerd ingelascht. De laatste komt in het O. Jav. Râmâyana in het geheel niet voor.

Een en vijftigste tooneel. De strijd van Kumbhakarna met het apenleger vormt in alle redacties van het Râmâyana eene belangrijke episode er van. Zeer uitvoerig is de beschrijving in Sarga XXII en XXIII van het O. Jav. gedicht (XXII vers 41—XXIII vers 8). Daar is het echter niet Lakṣmaṇa, maar Râma zelf, die hem op aansporing van Wibhîṣana ten slotte doodt. Ook in de Maleische en N. Jav. redactie is het Râma zelf, die hem doodt (pag. 145 R. v. E. en pag. 24 van Winter's inleiding).

Twee en vijftigste tooneel. Dat de goden na Kumbha-

¹ Intern. Arch. f. Ethn. B. XIV p. 55. Ik wist toen niet, dat hij oorspronkelijk een persoon uit den Rama kring is.

karṇa's dood misnoegd zijn op Râma is eene bijzonderheid, die hier alleen voorkomt en waarschijnlijk dient, om Râma's aanvankelijke tegenspoed in zijn strijd tegen Indrajit te motiveeren. In het O. Jav. gedicht heet het integendeel (XXIII, 9), dat alle goden en: sang ṛṣi harṣāṅgastuti tuṣṭār wulat ikā pati ning amuhara haruhara, hyang Pṛthiwī molah milu harṣā tasik atiçaya sira suka kadi mangigël enz. d. i. „de zieners waren verheugd en prezen hem, verblijd bij het zien van den dood van den rustverstoorder; de Aarde bewoog zich en deelde in hunne vreugde, terwijl de zee zeer blijde was en als 't ware danste.”

Drie en vijftigste tooneel. De tocht van Hanûmân, om het kruid Wiçalyakariṇī te halen, heeft ten doel, om Râma's en Lakṣmaṇa's wonden, die deze in den strijd tegen Indrajit gekregen hebben, te genezen en is hier dus te vroeg geplaatst. In de Javaansche redacties is het de Himagiri, in de Maleische de berg (ننجانی) (p. 163 R. v. E.), dien Hanûmân uitrukt.

Vier en vijftigste tooneel. Kumbali komt in het O. Jav. gedicht niet voor, doch Trikâya wel. Hij is een zoon van Râwana (sarga XIX, 10 en XXIII, 10 en 13). Ook in de N. Jav. redactie treedt hij op (Winter's inhoudsopgave p. 24 en p. 462 van de editie). Naast hem wordt zijn broeder Dewatântaka in beide redacties genoemd (Sarga XIX, 11, 13 en 15 en Winter l. c.). Op één plaats (XIX, 10 en in 't N. Jav. gedicht p. 462) heet hij metri causa Dewântaka.

De in dit tooneel voorkomende eigennaam Megananda is eene verbastering van het Indische Meghanâda, een bijnaam van Indrajit, doch hier wordt hij blijkbaar als een ander persoon beschouwd.

Triçirah komt als een broeder van Dewatântaka in beide Javaansche redacties voor (Sarga XIX, vers 10 en sarga XXIII, 10, 13, 14 en 16). Hij wordt daar echter niet gedood door Anila, doch door Anilâtmaja (den zoon van Anila), d. i. Hanûmân.

Vijf en vijftigste tooneel. Nēracabala bestaat uit de Skr. woorden nârâca en bhalla, die beide een soort van pijl aanduiden. Zij worden op één plaats in het O. J. gedicht evenzoo naast elkaar genoemd (Sarga IX, 65) als pijlen van Hanûmân. De pijl, waarmede Râma Râwana doodt, heet echter Guhya-wijaya (Sarga XXIV, vers 13 en 26), in de N. Jav. redactie verbasterd tot Guwa wijaya (Winter's inleiding, pag. 27).

De voorstelling, alsof Râwāṇa niet sterft, doch blijft leven, onder een berg in zee liggende, treft men noch in de Indische noch in de Javaansche uitgegeven redacties aan, doch wel in den Maleischen Sri Rama, p. 165 en in de Sērat kaṇḍa, p. 386 vlg., waar verhaald wordt, hoe hij niet sterft, niettegenstaande Râma hem met zijn zwaard middendoor splijt. Op p. 167 van den Sri Rama leest men, hoe opeens het gerucht zich verspreidt, dat Râwāṇa weer opleeft, waarop Râma dadelijk Hanûmân en Bibusanam (Wibhîṣaṇa) gelast, op de vrouwen te passen, terwijl hij zelf met zijne broeders naar Serendîb gaat, om te kijken; hij ziet, dat Râwāṇa op een steen steunt, hoewel zijn lichaam geheel gespleten is en een stroom bloed uit hem vloeit. Als hij hem toeroept, vraagt Râwāṇa, wat hij nog meer van hem verlangt, dat hij slechts moet spreken en hij zal het van hem ontvangen. In de Sērat kaṇḍa vindt men zelfs verschillende verhalen omtrent het lot van Râwāṇa na zijnen nederlaag (l. c. pag. 388).

Het is eigenaardig, dat hier in 't geheel geen sprake is van de vuurproef, die Sîtâ moet ondergaan, voordat Râma er in toestemt, haar weer tot zich te nemen, hoewel alle Indische, Javaansche en Maleische redacties hiervan gewagen. Vgl. Roorda van Eysinga, p. 165. Dit is toch een integreerend bestanddeel van het Râmâyaṇa, evenals b.v. Râma's verbanning door Daçaratha, waarvan ook in dezen lakon geen sprake is, terwijl de episode van Bâlî's strijd met den stier, voordat hij zijnen broeder Sugrîwa bestrijdt, slecht even aangeroerd wordt. Wij zullen beneden zien, dat deze feiten in andere lakon's verhaald worden, maar toch is deze, voor zoover mij bekend is, de uitvoerigste van alle Rama-lakon's.

C. Beschrijving van de poppen.

1. Wayang purwa.

Het is bekend, dat het Râmâyaṇa naast het Mahâbhârata het repertoire vormt voor de oudste wayang-soort, de wayang purwa, die met lederen poppen opgevoerd wordt, wier schimmen men op een daarvoor gespannen gordijn (kêlir) projecteert. Daar deze wayang-soort het onderwerp van eene uitvoerige monographie vormt (Mr. L. Serrurier, *De wajang poerwâ*, Leiden 1896) en bovendien ook vroeger reeds beschreven was door Prof. Poensen in de Med. Ned. Zend. Gen., komt het mij overbodig voor, deze poppen nog eens te beschrijven. Ik zal mij dus bepalen

tot eene eenvoudige opsomming der wayang purwa poppen, voorzoover zij op het Rāmāyaṇa betrekking hebben, gevolgd door het cijfer der pagina in de 4° editie van Serrurier's bovengenoemd werk¹.

1. Dewi Añjani, de moeder van Hanumân, p. 169, 3 exemplaren.

2. Raden Aswanikumba, de zoon van Kumbhakarna, p. 160—161, 2 poppen.

Daar van deze persoon in de boven medegedeelde lakon geen melding is gemaakt, zullen wij hier het een en ander van hem mededeelen. Zijn naam is verbasterd uit si Anikumbha, samengetrokken tot Syanikumbha, waaruit men door verwisseling van *y* en *w* eerst Swanikumba en vervolgens met voorslag Aswanikumba maakte. In den Rama Kēling is deze eigennaam nog erger verbasterd, tot Kunumba. In den Sanskritekst heet hij Nikumbha en wordt hij vermeld: V, 45, 10; 80, 1; VI, 31, 8; en 35, 9. Ook in den O. Jav. tekst heet hij meestal Nikumbha: XIX, 10, XXIII, 36, 37, 43, 44 en 46, doch op één plaats Anikumbha, n.l. in vers 47 van den 23^{en} sarga. Sy anikumbha: XX, 30 en 32, dus Anikumbha, voorafgegaan door si, is een andere rākṣasa, die door Nîla gedood wordt, terwijl Nikumbha (Anikumbha) door Hanumân gedood wordt. Dit geschiedt vóórdát Rāwāṇa persoonlijk ten strijde trekt.

3. Prabu Dasamuka, p. 141, 3 exemplaren.

4. Kapi Jēmbawan, p. 166, 3 poppen. Boven zagen wij, hoe deze aap in het 51^e tooneel der lakon optreedt. In het O. Jav. gedicht vervult hij een belangrijke rol. Hij heet daar Jāmbawān. Dikwijls wordt hij genoemd onder de hoofden der apen, o. a. VII, 48. Hij vergezelt Nîla, Anggada en Hanūmân, als zij Sîtā gaan zoeken (VII, 49, 53). Uit VII, 83 blijkt, dat hij als oud wordt voorgesteld: wānarawṛddha. Verder wordt hij nog genoemd XI, 9, XVIII, 17, XIX, 40, XXIV, 144, 205, 243 en XXVI, 24. In de Maleische hikāyat (p. 148) heet hij patih en overwint hij فرستام, terwijl hij aan het slot (p. 173) door Rāma tot koning van كمبرون گشس gemaakt wordt. Zooals dr. Hazeu reeds opgemerkt heeft (Bijdr. T. L. Vk. 6^e volgr. V, p. 367) is hij in het Indische gedicht een berenvorst (rākṣarāja) en is zijn naam kapi (aap) Jēmbawan waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat hij

¹ In de 8^e editie komen zij niet voor.

steeds onder de apenaanvoorders genoemd wordt en dat het woord *ṛkṣa* ook „beer“ kan beteekenen.

5. *Hanûmân*, p. 159, 6 poppen. Zie Pleyte's *Indonesian Art.* pl. IX, n° 6.

6. *Kampana*, p. 162, 1 exemplaar¹. Deze reus heet in het O. Jav. gedicht *Âkampana* (XIX, 9). In den 21^{en} sarga wordt verhaald, hoe hij door *Hanûmân* verslagen wordt (vers 192—197). In Winter's editie wordt dit op p. 408 beschreven.

7. *Kumbhakarna*, p. 159, 2 poppen.

8. *Ditya Marîca*, p. 163, 3 exemplaren. Deze daemon is degene, die zich in een gouden kidang verandert, om *Râma* van *Sîtâ* af te lokken en daardoor *Râwana* in de gelegenheid te stellen, haar te schaken. In den boven medegedeelden lakon wordt zijn naam in het 16^e tooneel niet genoemd, doch in het O. Jav. gedicht komt hij herhaaldelijk voor. Daar heet hij *Marîca* en zijne geschiedenis wordt verhaald in sarga V, vers 22—39. Hij moet onderscheiden worden van den *râkṣasa Mârîca*, die door *Râma* gedood wordt in sarga II, vers 36—43 (vgl. X, 23, 38, 59). Op dezelfde wijze als in het O. Jav. komt *Marîca* in het N. Jav. gedicht voor (pag. 8—9 van Winter's inhoudsopgave). In de Maleische *hikâyat* echter (pag. 95 ed. R. v. E.) zijn het de zonen van *كائنات ناسر*, die zich in een zilveren en een gouden kijang veranderen, om *Râma* van *Sîtâ* af te lokken; ook in de *Sêrat kanda* (p. 79) is sprake van twee kidang's.

9. *Megananda*, p. 151, 3 poppen. Dit is eene verbastering van het Indische *Meghanâda*, een bijnaam van *Indrajit*, zooals boven reeds opgemerkt werd (pag. 22).

10. *Subali*, p. 159, 1 exemplaar.

12. *Prabu Sugrîwa*, p. 142, 5 poppen.

13. *Trisirah*, p. 160, 3 exemplaren. Zie boven het 54^e tooneel van den lakon.

14. *Prabu Wibisana*, p. 142, 2 poppen.

15. *Anggada*. Deze pop wordt niet in Serrurier's werk beschreven, hoewel het Rijks Ethnogr. Museum er verscheidene exemplaren van bezit en hij, zooals wij boven zagen, in het *Râmâyana* een belangrijken rol vervult, als zoon van *Bâlî*. Hij wordt in menschelijke gedaante voorgesteld door de pop Ser. 264 n° 13, waarvan alleen het hoofd afgewerkt is, terwijl het lichaam alleen wit en

¹ Zie Pleyte's *Indonesian Art.* pl. XV.

verguld is. De mond is beschadigd. Beide handen maken een phallisch gebaar. De ringen aan den bovenarm en den pols zijn van een vleugelvormig versiersel voorzien. Meer afgewerkt is een andere pop (Ser. 701 n° 3). Deze heeft een steenrood gelaat en roode beenen, een wijd opengesperden bek met een slachttand in de onderkaak en groote uitpuilende ronde roode oogen en komt overigens overeen met de vorige, doch is veel kleiner. Een bijzonder fraai exemplaar is de pop Ser. 264 n° 14¹. Deze is vleeschkleurig, sterk behaard, met een slachttand in de onder- en een in de bovenkaak. Het diadeem met *garuḍa mungkur* komt overeen met dat der andere poppen, doch hier draagt hij bovendien een nekbedekking. Zeer duidelijk is hier de staart, die om den rechter bovenarm gekruld en evenals de armen met ringen versierd is. Ook om de enkels draagt hij ringen, terwijl zijne beenen door een broek bedekt zijn. Veel kleiner is een andere pop, Serie 360 n° 102. Deze is bruin en heeft blauwe oogen. De staart eindigt hier, evenals bij de pop Ser. 701 n° 3, in den *garuḍa mungkur*, terwijl de beenen ook, evenals daar, naakt zijn.

16. *Sarpa kanaka*. Ook deze is zonderlingewijze niet door Serrurier beschreven, niettegenstaande de hoogstbelangrijke rol, die zij in alle redacties van het *Rāmāyaṇa* vervult. Het Rijks Ethnographisch Museum bezit van haar 2 poppen. Een daarvan (Serie 360 n° 10197) is zeer klein, bruinrood, met groote uitpuilende ronde oogen, langen vooruitstekenden neus, wijd opengesperden bek met gele tanden en slachttanden, hoofdbedekking met *garuḍa mungkur*, en armbanden aan de polsen en enkels. Zeer veel grooter is een andere pop (Serie 264 n° 1). Deze is verguld en onderscheidt zich van de andere, doordat deze eene halsversiering en armbanden om den bovenarm draagt. Ook de houding der vingers is anders; hier is zij phallisch. De *sarung* heeft hier breede slippen naar achteren. Deze pop draagt geen enkelringen.

Bovendien ontleenen wij nog een aantal niet door Serrurier vermelde namen van poppen aan de lijst van 298 personen van de *wayang purwa*, genaamd *kyahi kanyut*, toebehoorende aan den *Susuhunan*, welke verzameling op de Parijsche Tentoonstelling van 1900 te zien was. Deze lijst is ons door den heer C. M. Pleyte Wzn. met zijne gewone welwillendheid ten gebruike afgestaan.

17. *Rama lēgawa*, d. i. *Rāma Rāghawa*.

¹ Zie plaat I.

Pl. I.

Anggada, wayang purwa,
Ser. 264, n° 14 van 's Rijks Ethn. Mus.

18. Rama lēsmana, d. i. Lakṣmaṇa.
19. Sumāli, de grootvader van Râwāṇa, voorkomende in vers 1 van den 14^{en} sarga van de O. J. en op pag. 273 van de N. J. uitgave. Hij raadt zijnen kleinzoon, Râma zijn zint te geven.
20. Trikāya. Zie het 54^e tooneel van den lakon en O. J. Râm. XIX, 10; XXIII, 10 en 13.
21. Mahodara, naam van een ṛākṣasa. Zie O. J. Râm. XXIII, 84 en 85.
22. Pralēm̐ba, bala Ngalēṅka.
23. Wikadasini(!), d. i. Wikaṭākṣiṇī. Zie de aanteeke-ningen op het 36^e tooneel.
24. Mahesasura, d. i. Mahiṣāsurā. Zie O. J. Râm. VI, 156.
25. Tugangga, de zoon van Hanûmān, bekend uit den Ma-leischen Sri Râma. Hij komt ook in de Śērāt kaṇḍa voor: zijne geboorte wordt beschreven op p. 116. Patala Mahirani, Râwāṇa's zoon, neemt hem als zoon aan (p. 268).
26. Dhanurdhara, een aap. Zie O. J. Râm. XVIII, 18, XIX, 41, XXII, 58, XXIV, 249.
27. Sampāti, id. Zie O. J. Râm. XIX, 40, XX, 10—14 en XXII, 58.
28. Minda, d. i. Mainda, id. O. J. R. XVIII, 18, XIX, 40, XX, 29, XXII, 58, XXIII, 43—44, enz.
29. Susena, id. Zie O. J. R. VII, 54, XVIII, 17, 52, XIX, 40, XXIV, 244, XXVI, 24.
30. Gawākṣa, id. Zie O. J. R. XVIII, 17, XIX, 40, XXII, 58, XXIV, 245.
31. Krēdana, d. i. Krandana, id. Zie O. J. R. XXII, 58 en XXIV, 344.
32. Anala, d. i. Nala, id. Zie O. J. R. XVI, 1, 46, XVIII, 17, 52, XIX, 40, 87, 88, 101, XX, 17, XXIV, 205, 243, enz.

2. Wayang golek.

Behalve voor de wayang purwa vormt echter het Râmâyāṇa ook het repertoire voor de wayang golek. Dit was tot nu toe nog niet bekend, want gewoonlijk neemt men aan, dat deze wayang-soort vooral gebruikt wordt voor voorstellingen uit den Amîr Hamza- en Damar Wulan-cyclus. De juistheid der laatste mede-deeling wordt o. a. bevestigd door eene verzameling wayang golek, die 's Rijks Ethn. Mus. bezit uit Jogjakarta (Serie 300), waarvan 17 poppen personen uit den Damar Wulan-roman voorstellen, o. a.

Prabu kěnya (n° 601), Sěbda palon (n° 608), Menak Jingga (n° 624), Damar Wulan (n° 625), Naya Genggong (n° 629), Añjasmara (n° 630), Angkat buta (n° 631), Kotbuta (n° 636) enz. Dat echter ook personen uit het Mahābhārata zoowel als uit het Rāmāyaṇa door de wayang golek voorgesteld worden, blijkt uit eene in 1901 aangekochte collectie van 70 poppen (Serie 1297) dezer wayangsoort, waarvan 58 personen uit het Mahābhārata en 12 personen uit het Rāmāyaṇa voorstellen. Hier zullen wij alleen van de laatste spreken. Het zijn de volgende:

1. Hanuman gunung Malaya, d. i. Hanumân op het Malaya-gebergte. Van dezen berg wordt dikwijls gesproken in het Oudjavaansche gedicht, b.v. VI, 131, 149, XXI, 99, XXIV, 208 en 260. Deze pop is groen gekleurd, terwijl de wayang purwa-pop wit is (Serrurier, 4^e uitgave, p. 159). Het apenprofiel, de slachttanden, den haartooi supit urang en den omhoog gekrulden staart hebben beide wayangsoorten gemeen. De staart bestaat hier uit een blauw rolvormig stuk katoen, dat bij den haartooi in groen hout overgaat. Aan het houten gedeelte zitten drie vergulde ringen, doch het topsieraad der wayang-purwa-pop ontbreekt hier. De ringen aan bovenarm en pols zijn groen en missen het groote vleugelvormige aanhangsel, terwijl de handen, evenals die van alle golek's door platte effen stompjes voorgesteld worden. De sarung is gebatikt in het patroon parang kěmbang en om het middel vastgehouden door een gordel van gouddraad, waaraan twee lange oranjelinten afhangen.

2. Hanuman prabañcana, dat is „Hanumân de bedrieger“. Deze bijnaam ziet waarschijnlijk op zijn tocht naar Langkâ, om Sîtâ's verblijfplaats uit te vinden. Deze pop vertoont hetzelfde type als de vorige, doch is lichtgeel gekleurd en heeft een sarung van gebloemd geel, rood en zwart katoen, terwijl de oranje linten aan den gordel om den hals vastgeknoopt zijn.

3. Dasamuka. Terwijl de wayang-purwa-pop een vleeschkleurig gelaat heeft, is het hier steenrood; de hals, de armen en het bovenlijf zijn verguld. Alleen de bovenkaak heeft twee vergulde slachttanden. De ringen om bovenarm en pols zijn rood. Het hoofd is bedekt met een diadeem met grooten monstertop, evenals de wayang-purwa-pop Ser. 701 n° 52. Over de borst loopt een paarsrood fluweelen smalle strook, versierd met passement, terwijl de sarung in parang-kěmbang-patroon gebatikt is. ¹

¹ Zie plaat II.

Râwana, wayang golek,
Ser. 1297, n° 15 van 's Rijks Ethn. Mus.

4. Subali. Deze pop is groen, evenals Hanuman gunung Malaya en vertoont hetzelfde apentype, doch heeft geen staart. Het hoofd is niet met den supit urang bedekt, zooals Hanumân, doch met het diadeem met grooten monsterkop. De sarung is van bruinrood geweven katoen met geelbruine bloemfiguren.

5. Tugangga. Deze is de zoon van Hanumân, doch als zoodanig noch in de Indische, noch in de uitgegeven Javaansche redacties van het Râmâyana bekend. In de Maleische redactie van R. v. E. komt hij het eerst voor op p. 149. Hij is daar een zoon van Hanumân en de visch جندانا. Door Gangga Mahasura, een van Râwâna's zonen, gevonden, wordt hij doordien broeder Patala Mahirani als kind aangenomen en opgevoed. Na den dood van zijnen pleegvader voegt hij zich bij Râma. In Maxwell's redactie heet hij Kěra Kěcil (kleine aap) Imam Těrgangga en speelt hij een belangrijke rol¹. De pop, die hem voorstelt, vertoont hetzelfde apentype als Hanumân en Subali, doch is anders gekleurd: het hoofd is lichtbruin, terwijl hals, armen en bovenlijf donker chocoladekleurig zijn. De hoofdtooi met garuḍa mungkur komt overeen met die van Subali, doch de sarung van Tugangga is gebatikt in hetzelfde patroon als die van Râwâna en Hanumân (parang kěmbang).

6. Râma. Deze pop heeft een wit gelaat, doch hals, armen en bovenlijf zijn verguld. Het gelaat vertoont het edele prinsentype: amandelvormige oogen, kleinen neus en gesloten mond. De hoofdbedekking bestaat uit een hoogen rooden tulband (kuluk), aan den achterkant waarvan de garuḍa mungkur bevestigd is. Aan den pols en den bovenarm draagt hij roode ringen. Om den hals is een driehoekige lap paars fluweel, met passement versierd. De sarung is in het patroon parang kěmbang gebatikt, evenals die van Râwâna, Hanumân en Tugangga.

7. Batara Mariam. Deze komt in de uitgegevene redacties van het Jav. Râmâyana niet voor, doch hij treedt op in de Sěrat kaṇḍa onder den naam Pěrtala Mariyam, als zoon van Daçamuka (pag. 2). Hij ontvoert Râma in de gedaante van Hanumân en verbergt hem in een lotus, doch Hanumân vindt hem terug (p. 256—258). Later wordt hij door Râma

¹ J. Str. Br. R. A. S. June, 1886, p. 100, 101, 103, 110, 111, 112, 114, 115, 116 en 118. Boven zagen wij, hoe hij ook in de Javaansche Sěrat kaṇḍa ning ringgit purwa optreedt.

gedood (pag. 272). Ook in den Arjuna Sahasrabâhu komt hij als zoon van Daçamuka onder den naam Mantala Mariyam voor (Cod. 3427¹ leg. Warn. pag. 1). In den Maleischen Sri Rama p. 148—150 heet hij Patala Mahirani en speelt hij dezelfde rol als in de Sërat kaṇḍa. Bovendien wordt hij ook genoemd in een Maleisch wayang-verhaal (cod. 3221 Warn.), als een zoon van Râwana. Hij heet daar Kuntala Mariam en wordt door zijnen vader naar Indarawati (Dwârawatî) gezonden, om Siti Sundari ten huwelijk te vragen; zijn leger wordt door Bhîma in de gedaante van een olifant verslagen¹. Deze pop heeft het gewone reuzentype: ronde oogen, langen uitstekenden neus en grooten mond met slachttanden. Zijn gelaat is bruin, terwijl hals, bovenlijf en armen verguld zijn. Het hoofd is gedekt door een kroon met den garuḍa mungkur. Verder draagt hij, evenals Râma, roode bovenarm- en polsringen en een sarung, in het patroon parang kěmbang gebatikt.

8. Indrajit. Deze zoon van Râwana vertoont hetzelfde reuzentype als zijn broeder Mariam, doch zijn gelaat is steenrood en zijn haartooi is de supit urang, evenals die van de purwa-pop. Ook heeft hij geen garuḍa mungkur achter in zijn makuṭa. De bovenarmband is van een vleugelvormig aanhangsel voorzien. Zijn sarung bestaat uit lichtblauw geweven katoen met groote bonte bloemen (rood, geel en groen).

9. Bibiksana (Wibhîṣana). Evenals de purwa-pop heeft deze het edele type, dat boven (sub n° 6) beschreven is. De haartooi is ook supit urang. Het gelaat is wit, terwijl hals, armen en bovenlijf verguld zijn. De sarung is gebatikt in het patroon parang kliṭik.

Tot zoover de poppen, die zonder twijfel tot den Râma-cyclus behoreen. Thans volgen er nog vier, waarvan dit twijfelachtig is:

10. Lësmāna (Lakṣmaṇa). Hiermede is misschien Râma's broeder bedoeld, doch mogelijk ook Lakṣmaṇa Kumâra, de zoon van Duryodhana, die als medeminnaar van Abhimanyu in vele lakons optreedt. De pop is weinig karakteristiek en vertoont het gewone edele type². De makuṭa is met een garuḍa mungkur verbonden. Het gelaat is vleeschkleurig, armen, bovenlijf

¹ Zie mijnen Cat. der Mal. en Sund. HSS. p. 53.

² Hieruit zou men opmaken, dat de broeder van Râma bedoeld is, want de wayang purwa-pop, die Duryodhana's zoon voorstelt, heeft het geweldenaarstype (Serrurier, o. c. p. 148).

en hals verguld, terwijl de sarung gebatikt is in het patroon parang kĕmbang.

11. Brajamusti (Bajramuṣṭi). Deze komt in Sarga XIX, vers 9 van het O. J. Râm. onder de legeraanvoerders (balapradhâna) van Râwaṇa voor, waar zijn naam Bajramuṣṭi luidt. In vers 29 van Sarga XX wordt hij door den aap Mainda verslagen. Doch niet alleen hier, ook in de door dr. Hazeu uitgegeven lakon Arimba wordt hij onder Arimba's hofgrooten genoemd (Bijdr. T. L. Vk. 6^e volgr. V, p. 335 van de vertaling = p. 371 van den tekst). Op p. 351 heeft dr. Hazeu reeds het vermoeden uitgesproken, dat zijn naam aan het Râmâyana ontleend is. De pop, die hem voorstelt, heeft het gewone râkṣasa-type: ronde, roode oogen, langen uitstekenden neus en slachttanden in de bovenkaak. Het gelaat is donker vleeschkleurig, terwijl hals, armen en bovenlijf verguld zijn. Zijn haardracht is de supit urang en in zijn makuṭa draagt hij den garuḍa mungkur. Verder heeft hij roode bovenarm- en polsringen en een sarung, gebatikt in het patroon parang kĕmbang.

12. Sĕmar. Deze is in de boven medegedeelde lakon de panakawan van Râma; in de aan het Mahâbhârata ontleende lakons bekleedt hij dezelfde functie bij de Pâṇḍawa's. De beide poppen van deze wayang-soort, die 's Rijks Ethnogr. Mus. bezit (Ser. 1297 n° 54 en Ser. 37, zonder nummer) vertoonen onderling en met de door Serrurier beschreven purwa-poppen groote overeenstemming. De borsten van 1297 zijn meer ontwikkeld dan die van 37. Bij 37 zijn de vijf vingers naast elkaar uitgestrekt, terwijl bij 1297 de duim uitsteekt. Ook heeft 1297 vijf koperen schelletjes om den pols, evenals de purwa-poppen Ser. 37 n° 725 en Ser. 264 n° 226, terwijl de andere golek (Ser. 37) deze niet heeft. Beide goleks hebben een sarung van gewezen katoen, wit en blauw gekleurd, doch de eene (Ser. 37) heeft bovendien een gordel van wit en rood katoen, waaraan een gebatikte lap hangt.

13. Togog, de panakawan van Râwaṇa en van de Kaurawa's. Ook deze pop vertoont groote overeenkomst met de purwa-poppen: evenals deze heeft hij een tandeloozen, min of meer op een eendensnavel gelijkenden bek en ronde oogen (Serrurier, o. c. 4^e ed. p. 176). Zijne hoofdbedekking bestaat uit een groen, rood en geel gekleurd kalotje. In tegenstelling met alle andere, tot nu toe beschreven poppen draagt hij een groen wollen baadje, dat met geel katoen omboord is en lange mouwen heeft. Zijn sarung

bestaat uit gebloemd katoen. Deze pop draagt, evenals die van Sēmar, de sporen van veel gebruikt te zijn, hetgeen natuurlijk is, als men bedenkt, hoe populair deze clowns op Java zijn.

D. Andere Javaansche Rāma-lakons.

Voordat wij ons tot Bali wenden, deelen wij volledigheidshalve hier nog mede, welke andere Rāma-lakons ons bekend zijn. Titels van dit soort van lakons vindt men, behalve in de catalogi van Jav. HSS. (die van Vreede, Engelmann, Keyzer en Cohen Stuart) ook in een plaatwerk, in Indië vervaardigd en bestaande uit 55 platen, waarop personen uit de wayang purwa voorgesteld wordt, met eene opgave van de namen der lakons en der personen, die er in optreden. Om met dit plaatwerk, waarvan 's Rijks Ethn. Mus. een exemplaar bezit, te beginnen, zoo heet de lakon, die op de 14^e plaat voorgesteld wordt:

I. Lēgutama. Dit is eene verbastering van het Indische en Oudjavaansche Raghātama, d. i. de voortreffelijkste van Raghū's nakomelingen, een gewoon epitheton van Rāma in het Oudjavaansche gedicht. Hierin treden de volgende vijf personen op.

1. Prabu rēsi Gutama ing nēgara Anggrastina, d. i. de rēsi Gautama in de stad Anggrastina. Boven zagen wij, hoe deze persoon ook in het 11^e en 12^e tooneel van den vertaalden uitvoerigen lakon voorkomt. In de Maleische hikāyat (pag. 56 R. v. E.) is hij de vader van de apenkoningen Balya en Sugrīwa en even oud als Rāma's overgrootvader. Evenals in den lakon vervloekt hij daar (p. 77) zijne beide zonen, tengevolge waarvan zij apen worden. Dezelfde rol vervult hij in de Sērat kaṇḍa, pag. 10 vlg. Op deze plaat wordt hij voorgesteld met een vleeschkleurig gelaat, een kinbaard, diadeem met garuḍa mungkur, een lichtblauw baadje, een groenen broek en ringen aan bovenarm, polsen en enkels.

2. Dewi Idardi. Deze persoon is mij onbekend uit gedrukte bronnen. Zij komt echter onder den naam Indradi voor in een Sērat kaṇḍa (een andere dan de boven aangehaalde, n.l. cod. 3429^a uit het leg. Warn.), als dochter van bhaṭāra Guru. Terwijl zij Wiṣṇu zoekt, wordt zij gevonden door den olifant Gajendra, die in Cēmpa regeert en die van haar gedroomd had. Deze neemt haar kaos weg en wil die niet teruggeven, tenzij zij toestemt, hem te huwen (pag. 39). Zij stelt echter als voorwaarde, dat hij eerst eene groote stad voor haar moet bouwen en als deze gereed is, wil zij, dat het erf van het paleis met edelgesteenten

bestrooid zal worden. Intusschen vindt Gutama haar. Deze zwierf rond, omdat hij door zijn vader weggezonden was (pag. 40). Op haar verzoek doodt hij den olifant (pag. 42). Later huwt zij Gatama en wordt de moeder van Bali (p. 105).

3. Dewi Añjani, de moeder van Hanûmân (zie boven). Op deze plaat wordt zij eenigszins anders voorgesteld dan door de wayang purwa-poppen, want daar is haar gelaat wit of paars, doch hier verguld.

4. Raden Subali (zie boven) en n° 5. Raden Sugrîwa. Ook hier, evenals door de wayang-purwa-poppen, worden zij geheel als tweelingen voorgesteld. In het Râmâyana wordt dan ook verhaald, hoe Râma eerst niet tusschenbeiden durft te komen in hun tweegevecht, hoewel hij Sugrîwa dit beloofd had, omdat hij hen niet uit elkaar kent. Terwijl echter de wayang-poppen een vleeschkleurig of groen gelaat hebben, is het hier verguld.

II. *Lëmbu Sura ing nêgara Guwa Kiskênda*, d. i. *Lëmbu Sura* in de stad *Guwa Kişkindhâ*. Hieruit blijkt, evenals trouwens uit de Javaansche en Maleische bewerkingen van het Râmâyana, dat ook de strijd van Bâlî met den stier in de grot *Kişkindhâ* den Javanen en Maleiers niet onbekend is. In het Indische origineel vindt men deze geschiedenis in den 11^{en} sarga van het vierde boek, dat naar de bovengenoemde grot *Kişkindhâkânda* heet. Nadat n.l. eerst (in den 9^{en} sarga) de strijd van den asura *Mâyâwin* met *Wâlin* beschreven is, volgt in den 11^{en} sarga *Wâlin*'s strijd met den stier *Dundubhi*. Ook in de Maleische *hikâyat* (pag. 105—106 ed. R. v. E.) verslaat *Balya* den karbauw *حمق*, nadat deze eerst zijn eigen vader gedood had, en dit is de oorzaak van de vijandschap tusschen *Balya* en *Sugrîwa*, omdat de laatste intusschen als vorst opgetreden was. De drie personen, die in dezen lakon voorkomen, zijn:

1. *Prabu Mahesasura*. Deze naam is verbasterd uit *Mahişâsura*. Op hem wordt gezinspeeld in vers 156 van den 6^{en} sarga van het O. J. gedicht, waar van Bâlî gezegd wordt: *Çatru hyang Indra Mahişâsura çirṇṇa denya*, d. i.: „de vijand van god Indra, *Mahişâsura*, is door hem verslagen“. In de *Sêrat Kaṇḍa* (pag. 9) overwint hij zijnen vader *Jatâsura*, waarop hij de vrouwen en het rijk zijns vaders in bezit neemt. Als hij daarop de widadari's uit den hemel wil halen, wordt Bali door de goden gelast hem te dooden en dit geschiedt dan

ook in de grot Kiskēnda (pag. 23). Zie overigens het 26^e tooneel van den boven medegedeelde lakon. Op de plaat 17 wordt hij voorgesteld als een mensch met een buffelkop, voorzien van groote zwarte horens met vergulde punten, waartusschen een diadeem zich bevindt.

2. Tumēnggung Caṭatiyong en 3. Patih Lēmbusura zijn mij onbekend. De laatste wordt, in overeenstemming met zijn naam, als een mensch met een koeiekop voorgesteld.

III. **Tambak.** Deze lakon is genoemd naar de brug of den dam, dien Rāma over de zee liet slaan, om Langkā te kunnen bereiken. Hierin treden op:

1. Prabu Rahwana (sic) ing nēgara Ngalēngka. Op plaat 18 wordt hij eenigszins anders voorgesteld dan door de 3 door Serrurier (p. 141) beschreven wayang-purwa-poppen. Zijn gelaat is evenals zijn geheele lichaam verguld en hij heeft alleen in de bovenkaak een slachttand. Overigens komt hij het meest overeen met de pop Serie 701 n° 52.

2. Dewi Sarpa kēnaka. Zij wordt hier ongeveer evenzoo voorgesteld als door de boven beschreven pop Ser. 264 n° 1.

3. Patih Praṣṭa. Deze patih van Rāwana, dien wij in het 48^e en 49^e tooneel van den grooten lakon zagen optreden, vertoont hier het gewone reuzentype. Zijn gelaat is vleeschkleurig. Op zijn hoofd draagt hij den makuṭa met garuḍa mungkur. Aan zijn bovenarm en pols draagt hij blauwe armbanden.

4. Raden Kumbakarna. Terwijl deze als wayangpop met vleeschkleurig gelaat voorgesteld wordt (Serrurier, o. c. p. 159), heeft hij hier een steenrood gelaat.

IV. **Hanuman dūta**, d. i. Hanūmān als bode (van Rāma aan Sītā). In dezen lakon treden drie personen op:

1. Dewi Sarpa kēnaka, evenzoo voorgesteld als in den vorigen lakon, doch hier staat zij, terwijl zij daar zit, zoodat men hier ook hare roode broek en hare enkelringen te zien krijgt.

2. Kala Marica. Deze daemon wijkt in zooverre eenigszins van de door Serrurier (p. 163—164) beschreven wayang-poppen af, dat hij wel den typischen grooten rechtopstaanden slachttand heeft, doch zijn lichaam is vleeschkleurig en slechts bedekt door een gordel, terwijl zijne haren rood zijn. Ook draagt hij hier een mes in de hand.

3. Yuyu rumpung. Deze figuur is in overeenstemming met zijn naam als een mensch met een kreeftenkop voorgesteld. Zijn geheele lichaam is groen en hij heeft evenals Marica een mes in de hand. Boven zagen wij, hoe hij ook in den door ons vertaalden

lakon (zes en veertigste tooneel) en in de Sērat kaṇḍa optreedt.

V. **Brubok.** Ook hierin treden slechts drie personen op:

1. Raden Indrajit. Deze komt overeen met de door Serrurier (p. 151) beschreven wayangpoppen, behalve dat zijn lichaam verguld is.

2. Raden Trisirah. Deze komt ook in het 54^e tooneel der boven vertaalde lakon voor. Hij wordt bijna evenzoo als zijn broeder Indrajit voorgesteld, doch die heeft de haardracht supit urang, terwijl deze het haar in een wrong opgebonden draagt.

3. Raden Kuntala Mariam. Ook deze is evenals zijne beide broeders voorgesteld, doch op het hoofd draagt hij een hoogen rooden tulband. Zie overigens boven.

VI. **Hanuman duta.** Hiermede schijnt een andere lakon bedoeld te zijn dan de bovengenoemde (n° IV), want hierin treden als personen op:

1. Raden Hanuman ing Kēndali sada ¹. Hij wordt hier ongeveer even zoo voorgesteld als door de wayangpoppen (Serrurier, p. 159—160).

2. Wilmuka. Dat is, zooals uit zijn naam (wil = rākṣasa) blijkt, een reus. Hij zit met een knie op den grond, gereed om Hanumân te bestrijden. Zijn lichaam is steenrood van kleur. Hij draagt een groenen hoed. Eigenaardig zijn zijne blauwe vleugels. In de eene hand houdt hij een zwaard, in de andere hand de dēṇḍa die afgebeeld is op de plaat naast p. 183 van Serrurier's werk, fig. 21.

VII. **Tambak.** Dit schijnt ook weder een andere lakon te zijn dan de bovengenoemde gelijknamige (n° III), want hierin treden de volgende zes personen op:

1. Prabu Sri Baṭara Rama ing nēgara Pañcawati ². Deze is hier met een zwart gelaat voorgesteld, terwijl de wayang golek-pop een wit gezicht heeft.

2. Raden Anggada. Hij wordt hier ongeveer evenals door de wayang purwa-poppen voorgesteld, doch hij is hier geheel verguld.

3. Raden Lēsmana. Deze vertoont hetzelfde type als zijn broeder Râma, doch hij heeft de supit urang, terwijl zijn broeder een hoogen rooden tulband met den garuḍa mungkur draagt. Ook is hij geheel verguld.

4. Raden Gonawan. Deze lijkt veel op Lakṣmaṇa, doch

¹ Vgl. boven tooneel 32.

² Vgl. boven tooneel 31.

draagt een diadeem met garuḍa mungkur en is over het geheel meer versierd. Waarschijnlijk is hier Bharata bedoeld, die gedurende Râma's afwezigheid regeert. Gonawan is het Indische guṇamân (deugdzaam).

5. Patih Sugrîwa. Hij draagt als vorst der apen denzelfden hoogen rooden tulband met den garuḍa mungkur als Râma, doch zijn gelaat is steenrood en vertoont het apentype, evenals de lange vergulde, omhoog gekrulde staart, die in een sieraad eindigt.

6. Raden Anila. Deze wordt in overeenstemming met zijn naam, die uit Nîla verbasterd is, blauw voorgesteld en vertoont hetzelfde apentype als Anggada en Sugrîwa, doch heeft den haartooi supit urang.

VIII. **Rama gandrung.** Hierin wordt blijkbaar Sîtâ's schaking en Râwana's strijd met Jaṭâyû voorgesteld, want er treden slechts twee personen in op:

1. Dewi Sinta. Zij vertoont het gewone princessentype en is geheel verguld.

2. Pëksi Gëntayu. Jaṭâyû wordt hier voorgesteld als een vogel met menschelijk gelaat, met een visch in de klauwen en Sîtâ op zijn rug dragende. Geheel anders is de voorstelling der Balineezen volgens plaat IV.

IX. **Tambak.** Hierin treden behalve Anggada en Anila, die ook in n° VII voorkomen nog de volgende beide personen op:

3. Raden Cucakrawan. Deze treedt ook in het 49^e tooneel der door ons vertaalde lakon en in de Sêrat kaṇḍa, p. 142 en 204 op. Hij wordt voorgesteld als een aap, lichtrood gekleurd, met lange vuurroode haren.

4. Raden Agrigreda. Deze is mij onbekend, maar is, zooals uit de plaat blijkt, een aap, lichtblauw gekleurd en veel gelijkende op Cucak rawan.

Hiermede zijn de namen der lakons en der daarin optredende personen volgens het bovengenoemde plaatwerk opgesomd. Volledigheidshalve kunnen wij nog mededeelen, dat ook te Mechelen in zijne verhandeling over de wayang in Tijdschr. Bat. Gen. XXV, p. 84 van den Rama tambak spreekt en van den inhoud zegt: »den tocht over zee naar Ngalëngka en den krijg met dat rijk inhoudende. Daar noemt hij nog den lakon, genaamd Rama Gandrung »behelzende de sayëmbara van Mantili, het huwelijk van den hoofdheld met Dewi Sinta en de vloek der dewata

over beiden, waardoor zij tijdelijk in apengedaante veranderen, aan welke metamorphose Anoman het aanzijn verschuldigd is.

Ten slotte noemen wij nog twee lakon's, die tot dezen cyclus behooren: Lahire Dasamuka (de geboorte van Râwana) en Dasamuka tapa turu, die voorkomen op p. 290—294 van cod. 1979 Warner, zooals blijkt uit Prof. Vreede's inhoudsopgave in zijnen Cat. der Jav. en Mad. HSS. der Leidsche Universiteitsbibliotheek. Afbeeldingen van personen uit de eerstgenoemde lakon vindt men in Pleyte's *Indonesian Art*.

II. BALI.

De Balineezen kennen de geschiedenis van Râma even goed als de Javanen. Dit blijkt uit de talrijke interlineaire Balineesche vertalingen van het Oudjavaansche Râmâyana, die echter gewoonlijk onvolledig zijn. De Bibliotheek der Leidsche Universiteit bezit slechts één handschrift met eene volledige Balin. vertaling ¹, dat ons tot grondslag strekte bij de bewerking van ons glossarium op dat gedicht. Hoewel die vertaling uit een lexicographisch oogpunt beschouwd dikwijls geheel onbruikbaar is, blijkt er toch wel uit, dat de Balineezen over het algemeen met den inhoud van het Oudjavaansche gedicht nog vrij wel bekend zijn. Dat het Râmâyana als repertoire voor de Balineesche wayang dient, blijkt uit de poppen, die zich in het legaat van der Tuuk bevinden, uit een dertigtal platen, waarop personen uit het gedicht afgebeeld worden, insgelijks uit hetzelfde legaat en uit een lijst, die de heer C. M. Pleyte op Bali liet opstellen en die hij mij met zijne bekende welwillendheid ten gebruike gegeven heeft.

Van deze lijst zullen wij uitgaan en daarbij tevens bij elke persoon vermelden of er een pop of een afbeelding van bestaat. Natuurlijk spreken wij hier alleen van de personen, die tot den Râma-cyclus behooren. Uit de lijst blijkt, dat een volledige Balineesche wayang 84 poppen bevat.

1. Sugriwa. Deze apenvorst is voorgesteld op plaat 79 bij van der Tuuk, waar hij strijdende met zijnen broeder Bali voorgesteld wordt. Deze trekt met zijne eenen voorpoot aan Sugriwa's staarten met den anderen aan zijn haarwrong. Bij deze plaat staat het bijschrift: Kapindra Sugriwa ratu ring Malaya-parwata matukar

¹ Cod. 3455f uit het leg. Warn.

nrgăbut dewi Tara, d. i. „de apenvorst Sugrîwa, de koning van den Malaya-berg, strijdende om dewi Târâ”. Behalve dat hij ook hier als een aap met slachttanden voorgesteld wordt, verschilt deze afbeelding zeer met plaat 22, fig. 5 van het boven besproken Javaansche plaatwerk. Men kan deze plaat beschouwen als eene illustratie van het 27^e tooneel der boven medegedeelde Javaansche lakon.

2. Nala. Deze aap, die in het Râmâyana de brug naar Langkâ ontwerpt, is afgebeeld op plaat 65 bij Van der Tuuk, met het bijschrift: Wiçwakarmâtmaja, nga(ran) sang Nala, d. i. „de zoon van Wiçwakarman, genaamd Nala”. Hij onderscheidt zich van de andere apen door zijne lange overeindstaande roode haren.

3. Nila, afgebeeld op plaat 59 bij Van der Tuuk. Onderschrift: Nila, plawagarâjâtmajan sang hyang Antaboga, d. i. „Nîla, een apenvorst, de zoon van god Antaboga”. Hij wordt in overeenstemming met zijn naam blauw voorgesteld, evenals bij de Javanen, bij wie hij echter gewoonlijk Anila heet, b. v. in den Tambak. Zie plaat 22 fig. 6 en plaat 24 fig. 2 van het Javaansche plaatwerk.

4. Anggada. Zie plaat 60 bij van der Tuuk, met het bijschrift: Anggada, putran mraja Bali, ibu saking dewi Tara, „Anggada, de zoon van koning Bali en dewi Târâ”. Hiervan is een ook wayang-pop (n° 14) uit het legaat van der Tuuk, die in hoofdzaak met de plaat overeenstemt, behalve dat de kleur van de pop bruin is, terwijl hij op de plaat wit afgebeeld is. Van de Javaansche wayang purwa-pop (Ser. 264 n° 13), die boven reeds beschreven en afgebeeld is, wijkt de Balineesche vooral in de kleederdracht af: de Javaansche draagt een lange broek, doch de Balineesche niet en de laatste is natuurlijker, aapachtiger voorgesteld dan de eerste. De Bal. wayang-pop is hiernaast afgebeeld.¹

5. Hanoman, afgebeeld op plaat 58 bij van der Tuuk, waarbij geschreven staat: Wanararaja sang Bayutmaja, nga(ran) Hanoman, d. i. „Apenkoning, de zoon van Bâyu, Hanumân genaamd”. Hij wordt ook voorgesteld door de wayang-pop n° 5 uit het legaat van der Tuuk. Niet alleen hier, doch ook in het Javaansche plaatwerk (plaat 21, n° 1) wordt hij wit van kleur² en met den karakteristieken duimnagel, die daar echter rood, doch

¹ Zie plaat III.

² Ook in de Sêrat Kanḍa ning ringgit purwa, pag. 111 wordt gezegd, dat hij wit is.

Anggada, Balin. wayang,
Leg. van der Tuuk, n° 14.

hier wit is, voorgesteld. Daarentegen is de gelijknamige Javaansche wayang golek (n° 5) groen gekleurd en zijne handen eindigen in het bij die poppen steeds voorkomende stompje.

6. Sampati. Deze wordt onder de apenaanvoorders genoemd in sarga XIX, vers 40 en sarga XXII, vers 58 van het O. J. gedicht. In den 20^{en} sarga doodt hij den rākṣasa Prajanggha (vers 10—14). Ook in de nieuw Jav. redactie wordt hij onder Subali's bupatis genoemd, zooals blijkt uit blz. 12 van Winter's voorrede. Eigenaardig is plaat 72 bij van der Tuuk, met het bijschrift: Wanararaja wira Sampati (de dappere apenvorst Sampati), daar hij hier meer als een tijger, dan als een aap voorgesteld wordt. Hij is daar geheel geel gekleurd. Men zou eerder verwachten, dat hij als een hert werd voorgesteld, want in de Śērat kaṇḍa (pag. 16) schept Sambu hem uit een hert. Later wordt van hem gezegd, dat hij vertakte horens draagt (pag. 109).

7. Menda. Deze aap wordt in het O. Jav. gedicht, waar hij, evenals in het Indische origineel, Maṇḍa heet, herhaaldelijk genoemd, b.v. in Sarga XVIII, vers 18, sarga XIX, vers 40. In vers 29 van sarga XX doodt hij den rākṣasa Bajramuṣṭi. Verder wordt hij nog genoemd in sarga XXII, vers 58. In sarga XXIII, vers 43 en 44 wordt hij in het nauw gebracht door den rākṣasa Kumbha, doch verlost door zijnen neef Anggada, die zijnen vijand doodt. Ten slotte wordt hij nog genoemd in sarga XXIV, vers 243 en sarga XXVI, vers 23. Van hem bezit 's Rijks Ethn. Museum een pop, Serie 1017 n° 5. Bij van der Tuuk wordt hij op plaat 91 afgebeeld, met het bijschrift: Wanararaja wṛddha Menda (de oude apenvorst Menda). Hij wordt daar met twee gele horens voorgesteld en wit en zwart gekleurd, waarschijnlijk in overeenstemming met zijn naam, die „bok" beteekent. In de Śērat kaṇḍa wordt hij dan ook uit een bok geschapen (p. 16).

8. Astimuka. Deze naam komt in het O. Jav. Rāmāyaṇa niet voor, doch volgens de Śērat kaṇḍa ning ringgit purwa (Cod. 645 van het legaat van der Tuuk, p. 110) wordt de aap Bimamuka met een olifantssnuit (tělale) voorgesteld en daar asti, zooals men weet, eene verbastering is van het Sanskritwoord hastin, dat „olifant" beteekent, is vermoedelijk met Astimuka de aap Bimamuka bedoeld. Deze heet in het O. J. gedicht Bhīmamuka. In sarga XIX, vers 40 wordt hij genoemd onder de voornaamste apenaanvoorders en evenzoo in sarga XXII, vers 58, beide malen onmiddellijk naast Maṇḍa, hetgeen het ver-

moeden, dat Astimuka en Bimamuka twee namen voor dezelfde persoon zijn, nog versterkt. Elders heet hij Bhîmawaktra, b.v. in sarga XVIII, vers 18 en in sarga XXIV, vers 249. Bij van der Tuuk wordt hij op plaat 80 met het bijschrift Bhimamuka wanararaja (de apenvorst Bhîmamukha) meer als een mensch, dan als een aap afgebeeld. Alleen zijn staart en de lange nagel aan zijn wijsvinger duiden aan, dat hij tot de apen behoort.

9. Râwana. Uit de afbeelding van dezen reuzenvorst in Pleyte's *Indonesian Art*, XIII, 2 (vergelijk de beschrijving op p. 33), ziet men het best, hoe groot het verschil in voorstelling tusschen de Javanen en de Balineezers is. Zie ook plaat 93 bij v. d. T. en de wayang-pop n° 9 uit het legaat.

10. Jambumâli. Deze treedt in het O. J. Râmâyana onder de aanvoerders der râkasa's op in sarga XIX, vers 9. In vers 24 van sarga XX wordt hij door Hanumân gedood.

11. Prahasta, de oom en patih van Râwana, afgebeeld op plaat 98 bij van der Tuuk ¹.

Behalve deze 11 hoofdpersonen bevat deze lijst nog 6 rewang raksasa en 6 bojog ore (apen).

Zonderlingewijze ontbreken hier eenige van de voornaamste personen. Dat echter ook dezen, zooals te verwachten was, in de Balineesche wayang optreden, blijkt uit de collectie Balineesche wayang-poppen, die dr. van der Tuuk bezat en met al zijne boeken en handschriften aan de Leidsche Universiteitsbibliotheek vermaakt heeft. Deze poppen stellen, behalve Râwana, Hanumân, Prahasta en Anggada, waarover boven reeds gesproken is, de volgende personen voor:

5. Indrajit. Deze zoon van Râwana wordt hier geheel anders voorgesteld dan in de Javaansche wayang golek: terwijl daar zijn gelaat rood, en zijn overige lichaam verguld is, is hij hier geheel zwart. Eigenaardig is de lange, roode, tot aan zijne enkels reikende broek, die hij hier draagt, evenals op de plaat 99 bij van der Tuuk, waar hij echter geheel wit afgebeeld is.

6. Lakṣmaṇa. Niettegenstaande deze pop beschadigd is (het onderste gedeelte van den rechterarm ontbreekt), blijkt er toch voldoende uit, dat het Râma's broeder is en niet de Kaurawa Lakṣmaṇa Kumâra, de medeminnaar van Abhimanyu, want hij wordt als een schoone prins voorgesteld. Terwijl deze pop wit

¹ Vgl. ook de wayangpop n° 17 uit het legaat van der Tuuk, waar hij veel woester voorgesteld wordt dan op de plaat.

Strijd van Jatâyu met Râwana, die op W
(volgens eene B

zit en dewi Sitâ in de armen houdt
(beelding).

Strijd tusschen **Kumbhakarna**, die Sugri
(volgens eene Bal

wa's hals omklemd heeft, en Hanûmân
(in. afbeelding).

is, wordt hij op de plaat 56 bij van der Tuuk geel afgebeeld en gewapend.

Hoewel dus ook hier eenige hoofdpersonen, als Râma, Sîtâ, Kumbhakarna enz. ontbreken, kan men toch wel als zeker aannemen, dat zij ook tot de Balineesche wayang behooren, daar zij in geen voorstelling van het Râmâyana gemist kunnen worden.

Ten slotte wijze wij nog op het artikel Râmâyana in dr. van der Tuuk's Kawi Balineesch Woordenboek, I, pag. 794, waaruit blijkt, dat het Râmâyana niet alleen met lederen poppen, doch ook door gemaskerde personen opgevoerd wordt. In Bangli dragen Râma, Sîtâ en Lakṣmana geen maskers en de aap Darî draagt een vrouwelijk masker, maar heeft toch een bulët en een staart; het geven van een vrouwelijk masker is te verklaren uit het denken aan dëdari (Widyâdharî). Overigens is Darî eene verbastering van Darîwadana, zooals deze aap genoemd wordt in sarga XIX, vers 41 van het O. J. gedicht of Darîmuka, zooals hij gewoonlijk heet (Sarga XVIII, vers 17, sarga XXII, vers 58 en sarga XXIV, vers 250). Eene voorstelling der Balineezen van Râwana's strijd met Jaṭâyû vindt men in plaat IV. Hoe zij zich den strijd van Kumbhakarna met Hanumân en Sugrîwa voorstellen, blijkt uit plaat V.

III. MALAKA.

Daar van de Maleische wayang nog zeer weinig in Nederland bekend is (zie de verhandeling van Ch. E. P. van Kerekhoff, „Het Maleisch tooneel ter Westkust van Sumatra“ in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. XXXI, pag. 303 vlg.), zullen wij hier een eenigszins uitvoerig uittreksel geven uit het werk van W. W. Skeat, „Malay magic“, waar (pag. 503—521) het Maleische tooneel besproken wordt. Hij begint met te zeggen, dat het grootendeels aan Indië, Siam, China en mogelijk ook aan andere landen ontleend is, welke beschouwing wij natuurlijk voor zijne rekening laten. Verder zegt hij, dat de inhoud der meeste stukken aan de oude klassieke Indische epische gedichten ontleend is, en vooral aan het Râmâyana, dat zoowel tot Java en Siam als tot het Maleische schiereiland doorgedrongen is.

Voordat de voorstelling begint, geschiedt het buka panggong door den pawang, die hier de rol van den Javaanschen ḍalang

vervult ¹. Onder het branden van wierook reciteert hij eene zeer lange bezwering, die l. c. p. 505—509 in Engelsche vertaling en p. 649—650 in getranscribeerden Maleischen tekst gegeven wordt. Hierbij worden de goden van hemel en aarde en ten slotte Baťara Guru (daar verkeerd Pětěra gespeld) aangeropen, terwijl de pawang tusschen in gele rijst strooit, hetgeen een gewoon middel is, om booze invloeden af te weren. Daarbij buigt hij zich voor de rěbab (viool), wascht zijn gelaat in de denkbeeldige essence, die de gong ondersteld wordt te bevatten, en begint daarna de voorstelling.

Na deze beschrijving, volgens Hugh Clifford, gegeven te hebben, gaat Skeat er toe over, eene voorstelling, die hij zelf in 1897 met Everard Fielding te Jugra (in Silangor) bijwoonde, te beschrijven (pag. 510—516). Deze voorstelling begon met een lagu pěmanggil, gespeeld door de muziekinstrumenten en geaccompagneerd door den pawang. Deze hield de rěbab (viool), de maskers, houten dolken enz. boven den wierook. Daarop stak hij drie kaarsen aan, die geplaatst werden op de rěbab, de gong en den rand van een metalen ring, waarin hij zat. Daarop besmeerde hij den ring met sirih en maakte het teeken van het kruis in den ring. Daarna deed hij een zwarten doek over zijn hoofd en strooide rijst uit, na die eerst boven het wierookkomfoor gehouden te hebben. Vervolgens gaf hij betelpruimen aan de beide juru gěndang (trommelslagers); een derde wierp hij naar boven en een vierde verbrande hij onder de vloermat. De beide laatste sirihpruimen waren bestemd voor den jinn putih en den jinn hitam. Vervolgens draaide hij zijn duim rond midden in den metalen ring, de navel of het hart der aarde (pusat bumi of hatitanah) genaamd, onder het reciteeren van de bezwering. Daarop leunde hij op het bovineinde der trommen, die hij boven het wierookrooster hield, en eindigde met drie luide tikken op de trom, die bezworen werd, terwijl tegelijk op de twee andere trommen geslagen werd. Eindelijk bracht hij de sěrunei (fluit) aan zijne lippen en de andere instrumenten accompaneerden hem bij de taboh. De Maleische tekst van de bezweringen wordt l. c. p. 650—652 medegedeeld.

¹ Pawang is waarschijnlijk eene verbastering van pahyang. In dat geval zou het verwant zijn met wayang, dat waarschijnlijk ook ontstaan is uit wahyang. Met het oog op het feit, dat het woord đalang in de oudste bronnen niet voorkomt, zou men kunnen onderstellen, dat ook op Java de wayang-vertooner oorspronkelijk pahyang heette. Dit is echter een vermoeden, waarvoor bewijzen ontbreken.

Deze beschrijving is merkwaardig, omdat er duidelijk uit blijkt, hoe de pawang zich op dezelfde wijze als de sjaman in extase wil brengen, evenals dr. Hazeu dit van den Javaanschen *dalang* aangetoond heeft ¹.

Van de voorstellingen wordt gezegd, dat zij *òf joget* heeten, *òf mayong*. Het eerste is eene verbastering van het Javaansche *joged* (dansen), het laatste van *wayang*. Eigenaardig is het, te zien, hoe ook bij de Maleische *wayang* bepaalde melodieën voor telkens terugkeerende gebeurtenissen in zwang zijn, b.v. de *lagu lëgor radin* wordt gebruikt als iemand gaat slapen, de *lagu mërayu*, als iemand sterft, de *lagu samsam*, als iemand de wildernis ingaat, de *lagu Patani tuah*, als iemand gaat zitten, de *lagu dang dondang lanjut Këdah* en de *lagu sëndayong dua lapis putri* worden gebruikt voor de putri, enz.

Na deze beschrijving van de *mayong*, waaronder hier blijkbaar maskerspelen, overeenkomende met de Javaansche *topeng*, verstaan worden, gegeven te hebben, gaat de schrijver over tot het schimmenspel, dat *wayang kulit* heet, omdat hierbij lederen poppen gebruikt worden. Zijn vermoeden, dat dit tooneel van Hinduschen oorsprong zou zijn, omdat de poppen veel gelijken op de goden en godinnen, die de Hindus in Indië vereeren, is natuurlijk onjuist en hij laat er zelf trouwens onmiddellijk op volgen, dat het waarschijnlijk van Java afkomstig is. Volgens de beschrijving, die er hier van gegeven wordt, komt het in hoofdzaak geheel overeen met de Javaansche *wayang purwa*, behalve dat natuurlijk de voorstelling in het Maleisch geschiedt. Aan het slot worden allerlei dieren (herten, paarden, tijgers, krokodillen, vogels, visschen enz.) vertoond, hetgeen herinnert aan de Javaansche *topeng barongan*. In één opzicht verschilt de Maleische *wayang* van de Javaansche: terwijl de poppen in de laatste van kalfsleder zijn, zijn zij in de Maleische *wayang* van hertenleder. Het branden van wierook en het strooien van rijst geschiedt zoowel bij het Maleische schimmenspel (*wayang kulit*) als bij het maskerspel (*mayong*).

Ten slotte geeft Skeat een tabel van de Maleische tooneelvoorstellingen, die in 6 rubrieken verdeeld is (p. 517—521). In de eerste rubriek vindt men den naam der voorstelling en de plaats van herkomst. Hieruit ziet men, dat er 9 soorten van voorstellingen zijn en nu is het opvallend, dat de Sri Rama in 4 hier-

¹ Hazeu, Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel, pag. 46 vlg.

van (de lakun, mëndura, mayong en wayang kun) het eerst genoemd wordt onder de stukken, die het repertoire er van leveren. In de opgaven van de plaats van herkomst zijn fouten, b v. de eerste soort (lökun of lakun genaamd), wordt gezegd van Kědah en Siam afkomstig te zijn, terwijl reeds uit den naam, die natuurlijk uit het Javaansche lakon verbasterd is, de Javaansche oorsprong blijkt. De tweede van de 6 bovengenoemde rubrieken bevat de namen der muziekinstrumenten, de derde die der kleeding, de vierde het aantal der tooneelspelers, de vijfde de plaats der vertooning en de zesde het repertoire. Behalve aan de lakun wordt ook aan de mëndura, de mayong, de wayang kun en de mek mulong een Siameesche oorsprong toegeschreven. Daarentegen heet de bangsawan parsi Indra Sabor uit Perzië, de mëndu uit Pontianak, de wayang makau uit China en de wayang kulit uit Java afkomstig te zijn. Nu willen wij niet tegenspreken, dat de Siameesche wayang invloed kan hebben uitgeoefend op de Maleische, doch deze is dan toch als secundair te beschouwen, daar de Maleiers de wayang oorspronkelijk aan de Javanen ontleend en zelf later weder, evenals de Pañji-verhalen aan de Siameezen zullen gebracht hebben.

Het is eigenaardig, dat onder de verhalen, die tot het repertoire van de mëndu (een Chineesche wayang-soort uit Pontianak) behooren, de drie bekende Maleische gedichten Ken Tambuhan, 'Abdul muluk en Bidasari genoemd worden, terwijl het repertoire van de wayang kulit gevormd wordt door bekende Maleische Pañjiverhalen, als de Cekel Wanengpati.

IV. SIAM.

De Siameesche wayang is ons bekend door de verhandeling van dr. F. W. K. Müller, „Näng, Siamesische Schattenspielfiguren im kgl. Museum für Völkerkunde zu Berlin“, die het supplement van het 7^e deel van het „Internationale Archiv für Ethnographie“ vormt. Hierin worden Siameesche wayangpoppen beschreven, die evenals de Javaansche van leder gemaakt zijn en tevens wordt een gedeelte van het Siameesche Rāmāyana (Ramakien), in tekst en Deutsche vertaling gegeven, terwijl deze verhandeling eindigt met de verklaring der 11 platen, die den tekst vergezellen.

Op deze platen worden de volgende personen voorgesteld:

plaat 1^a. Sugrîwa, Hanûmân, Lakṣmaṇa, Râma, Râwâṇa, Kumbhakarna.

plaat 1^b. Sîtâ, Râwâṇa, Garuḍa, Nâga.

plaat 2^a. Hanumân, Indrajit, Kumbhakarna, Bibhîsaṇa, Râwâṇa.

plaat 2^b. Râma, Sîtâ, Lakṣmaṇa, Marîca, Mairâwâṇa (?)

plaat 3^a. Nang Maxa, de vrouw van Hanumân (het woord maxa is natuurlijk het Indische matsya (visch), îḡwara (Çiwa), rṣi, Indrajit, yakṣinî (of is hier Dâkinî bedoeld?) en Râwâṇa.

plaat 4. Anggada.

plaat 5. Chao but, de zoon van Râma (dit is de But lawa van de Javaansche Sêrat Kaṇḍa of Rama Kling en de Tilawi van de Maleische Sri Rama). But = putra.

plaat 6. Mandodari, de vrouw van Rawana, bekend uit de Maleische Sri Râma, de Bandondari der Javaansche Sêrat kaṇḍa of Rama Kling.

plaat 7. Maskers van Râwâṇa, Hanumân en Kumbhakarna en accessoires, waaronder de kanchiek, volgens eene zeer waarschijnlijke conjectuur van dr. Hazeu ¹ niets dan eene verbastering van het Javaansche woord kañcing is.

plaat 8. Strijd tusschen den daemon Nonthûk en den vierarmigen Nârâyana (Wiṣṇu).

plaat 9. Strijd tusschen Ramâsûn (daemon) en Vārâxun (aap) en tusschen Hanûmân en den daemon Virünja chän bang, een neef van Râwâṇa.

plaat 10 en 11. Strijd tusschen Rönphāk (Raṇawaktra) en Indra.

Zooals men ziet zijn de meeste personen dezelfde, die ook in de Javaansche, Balineesche en Maleische wayang optreden, terwijl enkele hiervan, Nang Maxa, die blijkbaar dezelfde is als dewi Añjani; Chao But, de But lawa der Sêrat Kanda of Rama Kling, de Tilawi der Maleische Sri Rama (تيلوي) is zeker ontstaan uit (بتلو) en Mandodari, de vrouw van Râwâṇa in den Maleischen Sri Rama, die in de Sêrat Kaṇḍa (Rama Kling) Bandondari heet, bewijzen dat het repertoire niet aan het Oudindische, doch aan een Zuid-Indische (Tamil) jongere redactie, die ook in

¹ Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel, pag. 37, noot 2.

den Maleischen Sri Rama en in den Javaanschen Rama Kling voortleeft, ontleend is.

Onze slotconclusie is, dat men twee zaken goed van elkander moet onderscheiden: het eigenlijke tooneel, de wayang, is op Java ontstaan en heeft zich van daar uit Oostelijk over Bali, Noordwestelijk over Malaka en Siam verspreid, doch het repertoire (het Rāmāyana) is in twee verschillende vormen in deze streken gekomen: eerst direct van de Hindus tot de oude Javanen, waarvan het O. Jav. Rāmāyana en de N. Jav. redactie van Winter nog getuigen en dat op Bali in de tooneelvertooningen voortleeft, en eeuwen later nog eens, uit Zuid-Indië (waarschijnlijk tegelijk met het grootste gedeelte der Maleische letterkunde), in eene redactie, waarin Hanumân niet meer de zoon van den windgod, doch van Râma en dewi Añjani is, waarin Mandodari, die eerst met Daçaratha gehuwd is, later aan Râwana afgestaan wordt en waarin Sîtâ als Râma's dochter voorgesteld wordt enz., alles latere afwijkingen van het oorspronkelijke verhaal.

Deze redactie werd waarschijnlijk oorspronkelijk naar de Maleiers en vandaar, evenals vele andere verhalen (de Amîr Hamza-cyclus b.v.) naar Java overgebracht, waar zij nu nog speciaal in de wayang-voorstellingen voortleeft. Van de Maleiers namen de Siameezen vermoedelijk met de wayang ook het Rāmāyana-repertoire over of men moest aannemen, dat het direct uit Zuidelijk Voor-Indië naar Siam gebracht werd, wat ons intusschen minder waarschijnlijk voorkomt.

V. Javaansche tekst van den lakon Rama sawĕg wontĕn Mantilidirja.

I.

¹ Lees *an*.

[illegible]

မာတုဗျာဒိဗ္ဗိယံ ဝိဇ္ဇာတိ

IXX

[illegible][illegible][illegible]

[illegible][illegible][illegible][illegible]

$\frac{1}{x^2} = x^{-2}$

Downloaded from Brill.com04/26/2023 01:20:26PM
via free access

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

- Lijst der platen: I (tegenover pag. 526). Anggada, wayang purwa, Ser. 264 n° 14 Rijks Ethn. Mus.
- II (tegenover pag. 528). Râwana, wayang golek, Ser. 1297 n° 15 R. E. M.
- III (tegenover pag. 538). Anggada, Bal. wayang, Leg. v. d. T. n° 14.
- IV (tegenover pag. 541). Strijd van Jaṭāyu met Râwana, die op Wimâna zitten dewi Sîtâ in de armen houdt (volgens eene Balin. afbeelding).
- V (tegenover pag. 541). Strijd van Kumbhakarna met Hanûmân en Sugrîwa, die reeds bijna gedood is (volgens eene Bal. afbeelding).